

BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník XVIII.

Číslo 3.

September 2020

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

K Slovenské národné povstanie bolo najvýznamnejším vystúpením za slobodu Slovenského národa počas druhej svetovej vojny. V jeho centre v Banskej Bystrici sa prakticky hneď po jeho vyhlásení začali formovať štátne orgány medzi iným aj poverenictvo pôšt a telegrafov. Najzávažnejšou úlohou tohto poverenictva bolo zabezpečiť chod poštových služieb. Pošta však ku svojmu chodu nutne potrebovala známky.

PÄŤ POVSTALECKÝCH ZNÁMOK Z BANSKEJ BYSTRICE S NEVYRIEŠENOU ZÁHADOU

Uvedomoval si to aj vedúci pracovník úradu Zoltán Ruttkay-Dauko. Preto už čoskoro bola zriadená pracovná skupina a boli oslovení výtvarníci a grafici, ktorí sa mali na projektovaní prvých povstaleckých známok podieľať. Ladislav Novotný to opisuje takto: *Poverenictvo pôšt vyzvalo prostredníctvom svojho vedúceho pracovníka dr. Ruttkay-Dauku viacerých umelcov, ktorí boli na povstaleckom území, aby predložili návrhy nových známok. Námety mali zodpovedať politickej a vojenskej situácii, pričom sa predpokladalo, že séria bude mať 9 hodnôt.*

Povstalecké známky na pamätnom hárčeku vydanom k 1. výročiu SNP

Pokračovanie na str. 2.

SNP Z POHĽADU ZAVÁDZANIA POŠTOVÝCH SLUŽIEB V BANSKEJ BYSTRICI A NA SLOBODNOM ÚZEMÍ

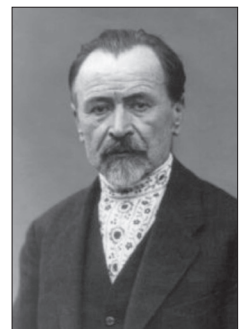
Jedným z najvýznamnejších prejavov slobodnej vôle po túžbe po slobode počas druhej svetovej vojny na Slovensku bolo Slovenské národné povstanie. Slovenský národ po dlhej a precíznej príprave vystúpil do všeobecného ľudového povstania voči nespravodlivosti a nacizmu. Organizovanie Slovenského národného povstania bolo dopredu precízne pripravované. Do Banskej Bystrice boli sústredené finančné prostriedky, viac ako 1/3 financií celej vtedajšej Slovenskej republiky, materiál nevyhnutný pre beh krajiny a armádu, ako palivo a zdravotnícky materiál, ale i ďalšie komodity. Rozkaz na vypuknutie povstania vydal Ján Golian dňa 29. augusta 1944.

Už čoskoro po vypuknutí Slovenského národného povstania sa na slobodnom území začali formovať orgány štátnej správy. Dňa 1. septembra Slovenská národná rada vystúpila z ilegality a nariadením č. 1 zo dňa 1. septembra 1944 prevzala výkon zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci.

Pokračovanie na str. 13.

JOZEF HANULA V BANSKEJ BYSTRICI

V minulom čísle sme predstavili osobnosť slovenského sochárstva 19. storočia Vavrinca Dunajského, ktorého vrcholné dielo je uložené v kostole sv. Kríža v mestskom hrade v B. Bystrici. Bolo to po požiari v roku 1782, ktorý veľmi poškodil chrám. Posledná veľká prestavba kostola sv. Kríža sa realizovala v 30. rokoch 20. storočia, kedy sa zrušil vstup do chrámu z južnej strany a dodnes sa vstupuje so západnej strany cez známy renesančný portál zo zlým datovaním vzniku (1452). Po stavebných úpravách nastala nová výmalba celého chrámu na ktorej sa podieľal Jozef Hanula spolu s Dušanom Júliusom Kernom. Nastal teda čas predstaviť Jozefa Hanulu. Ich spolupráca na strednom Slovensku sa datuje už v rokoch 1908-1910 v Radvani, pokračuje v roku 1934 v kostole Premenenia Pána v Španej Doline a o rok neskôr v nami sledovanom chráme sv. Kríža a vrcholí v roku 1940 kostole sv. Antona a sv. Pavla v Sásovej.

Hanula Jozef 6.4.1863 Liptovské Sliache – 22.8.1944 Spišská Nová Ves), maliar, reštaurátor, pedagóg, publicista.

Otec Ján, ľudový rezbár, matka Mária rod. Mrvová. Výtvarný talent objavil kňaz v Jozefovom rodisku na základnej škole, a preto ho poveril vytvorením portrétu spišského biskupa Csasku. Biskup ocenil talentovaného adepta pozvaním najprv do kapituly, kde počas dvojročného pobytu si prehĺbil znalosti techniky olejovej farby, získal základy reštaurovania obrazov a plastiek a naučil sa techniku fresky. Neskôr mu umožnil štúdium na Krajinskej škole kreslenia v Budapešti 1885-1888. Po návrate pracoval na reštaurátorských prácach v Spišskej kapitule.

Pokračovanie na str. 7.

PÄŤ POVSTALECKÝCH ZNÁMOK Z BANSKEJ BYSTRICE S NEVYRIEŠENOU ZÁHADOU

Pokračovanie zo str. 1.

Postup prác musel byť nielen precízny, ale aj rýchly. Už čoskoro akademický maliar Štefan Bednár, grafik J. Varga a maliar Viliam Chmel a ďalší predložili svoje návrhy. Najprv schválilo Povereníctvo pôšťa a telegrafov v Banskej Bystrici 6 návrhov od uvedených autorov, ale člen revolučného NV v Martine Ján Geryk presadil, aby boli do série zaradené aj ďalšie známky s martinskou tematikou, ktoré mal navrhnuť Martin Benka. Návrh bol zrejme prijatý, lebo Martin Benka na výtvarných návrhoch troch známok usilovne pracoval. Hoci býval v Martine, v tomto čase sa zdržoval v Banskej Bystrici, a tak mal informácie tak povediac „z prvej ruky“. Podľa zachovaných informácií Martin Benka mal svoje návrhy hotové ešte pred evakuáciou Banskej Bystrice. Preto ich stihol zbaliť so sebou a odniesť do hôr, kde ich neskôr mal zničiť.

O osude zvyšných šiestich návrhov píše Ladislav Novotný: *Keďže návrhy mali nejednotnú úpravu a bolo potrebné upraviť ich pre hĺbkotlač, poverili juhoslovanského grafika Štefana Miroslava (Milovana) Krakera – ktorý sa aktívne zúčastňoval povstania – aby návrhy prepracoval a jednotne upravil. Kraker však musel v krátkom čase Bystricu opustiť, odišiel do hôr a odtiaľ do Štubnianskych Teplic, kde ho zaskočili Nemci. Prv ako ho zatkli, mala jeho manželka pár minút času na to, aby návrhy známok zničila, lebo ich nález by znamenal katastrofu. Na návrhoch boli nielen mená umelcov, ale už aj schvaľovacie doložky povstaleckej pošty.*

Takýto materiál bol veľmi citlivý a keby sa dostal do rúk Nemcov znamenalo by to pre všetkých uvedených trest smrti. Zdalo by sa, že známky boli nenávratne stratené. Avšak po vojne bol Štefan Milovan Kraker vyzvaný, aby podľa pôvodných návrhov vypracoval nové návrhy, čo aj urobil. Keďže ich robil spamäti, nie úplne sa zhodujú s pôvodnými návrhmi, ale aspoň približne si je možné urobiť predstavu, ako tieto známky vyzerali. Známky vyšli v sérii 5 ks 29. augusta 1945 pri príležitosti 1. výročia SNP. Okrem známok bol vydaný aj rovnomený poštový háreček.

Lenže ani tu sa príbeh povstaleckých známok nekončí. Spravodajca *Informácie* č. 8 KF 53-53 z novembra 1984 uviedli výňatky zo spomienok akademického maliara Štefana Bednára, ktorý uvádza:

...že už začiatkom SNP sa dohodol s činiteľmi Povereníctva pôšťa, že návrhy na sériu čs. známok, okrem neho vytvorila aj kolegovia Hollý, Chmel a Varga. Bednár vytvoril jeden návrh s námetom zaťatej päste, ktorá prelomila mreže väzenia, druhý námet alegóriu piatich spojených zástav a tretí na alégriu (sic.: alegóriu) československo – sovietskeho priateľstva. Chmel dodal 2 návrhy a to: figuratívneho partizána pri obrane Strečna a pravdepodobne ruského a slovenského partizána.

Akademický maliar Štefan Bednár sa k osobe Štefana Milovana Krakera vyjadruje značne kriticky, aj keď čiastočne verziu, známky prevzal Štefan Milovan Kraker, potvrdzuje a dodáva: *Azda na škodu veci, veď sa uvažovalo aj o tom, že keď nebude polygrafická technika u nás, pokúsime sa reprodukovat tieto známky v Sovietskom zväze.*

Vo svojom vyjadrení spochybňuje charakter, ako aj umelecké kvality Krakera: *Na naše prevkapanie vyšli po oslobodení niektoré z našich návrhov v podaní Milovana Krakera ako povstalecké známky. Boli skomolené, vykradnuté, skreslené a ja som sa ani k autorstvu nehlásil, lebo stratili aj ruku tvorcu, aj ten revolučný pátos, ktorý dáva tvorbe práve revolúcia. Ani vtedy sme nemali čas zaoberať sa touto nehanebnou lúpežou, lebo sme boli zaujatí novými zápsami o odkaz revolúcie. Len tak nevdojak som sa dozvedel, že Kraker tvrdil, že originály našich návrhov musel zničiť, aby ich nedostali do rúk Nemci, ale... zapamätal si ich vraj natoľko, že ich mohol reprodukovat spamäti.*

Dnes sa už asi nedozvieme, či bol Kraker geniálny grafik s dobrou pamäťou, alebo len plagiátor, ktorý chcel vyťažiť z príležitosti. V každom prípade medzi riadnymi známkami Československa je aj päť s touto zaujímavou a dobrodružnou legendou. Banská Bystrica je vyobrazená na druhej známke v poradí s nominálom 2 Koruny. O poštovej histórii sa dozviete viac v pripravovanej monografii Pošta v Banskej Bystrici a okolí.

Richard R. Senčák

Kolekcia novovytvorených známok

Naše heslo: Zákazník má vždycky pravdu!

Keď máte chuť na dobrý zákusok, zmrzlinu a šlehanú smotanu,

navštívte cukrárňu

Mojmíra Odstrčila

Banská Bystrica, Dolná ul. 26.

Zpríjemnite si život.

Vyrábame pod dohľadom našich zákazníkov hygienicky, levne a chutne.

Najstarší banskobystrický zlatnícky závod

vd. **V. Emlera** nást. **P. Linkesch**

Banská Bystrica, Horné námestie číslo 3.

OPRAVY RÝCHLE A ODBORNE.

Z banskobystrických dobových reklám

BANSKÁ BYSTRICA V DOBE UHORSKÉHO SNEMU R. 1542 A 1543

(dokončenie)

V časopise *Bystrický Permon* č. 2/2019 bol uverejnený môj príspevok, v ktorom som sa zaoberal vnútropolitickými pomermi v Uhorsku po bitke pri Moháči, osobitne po páde Budína r. 1541, situácii v stredoslovenských banských mestách a vo všeobecnosti aj konaním a výsledkom krajinského snemu, ktorý sa zišiel v Banskej Bystrici v r. 1542 a 1543. Odvtedy som preštudoval ďalšiu odbornú literatúru, v ktorej som našiel aj iné konkrétne zmenky o priebehu, resp. zákonných článkoch prijatých na sneme.

Snem zasadajúci v Banskej Bystrici vo februári - marci 1542 sa okrem iného uzniesol na zákonnej úprave, ktorej účelom bolo skončenie násilných deliktov a navrátenie protiprávne odňatých majetkov. Z hľadiska udalostí, ku ktorým došlo v predchádzajúcom období vo vtedajšej Zvolenskej stolici, išlo napr. o snemy o vrátení hradov Ľupča, Vígľaš a Dobrá Niva ich právoplatným vlastníkom.

Osobou, ktorá si neoprávnene prisvojila uvedené hrady bol Krištof Thurn. V tomto čase zastával funkciu zvolenského župana a zvolenského hradného kapitána. Významný uhorský historik Gustáv Wenzel v monografii o vzťahoch stredoslovenských banských miest s rodom Dóczyovcov uvádza, že menovaný (nazýva ho Krištofom de Turri) ako zvolenský župan kráľovnej Márie nepriateľsky vystupoval voči Ľupčianskym Dóczyovcom. Napadol ich a vyhnal z hradu Ľupča, ktorý vojensky obsadil. Dopustil sa tým násilného konania, čo bolo potom predmetom rokovania krajinských snemov v Banskej Bystrici a Bratislave r. 1542 a opätovne v Bratislave r. 1545 a malo za následok prijatie niekoľkých zákonných článkov, ktoré označuje aj číslami.

O tejto udalosti sa zmienil aj Matej Bel vo svojich *Vedomostiach* o Zvolenskej stolici. V stati o dejinách slobodného a kráľovského banského mesta Banská Bystrica v období panovania protikráľov Jána Zápoľského a Ferdinanda I. uvádza, že dekréty kráľa Ferdinanda hovoria o konaní snemu v meste r. 1542. Vďaka nemu došlo k rozšíreniu výsad mesta, a to udelením práva skladu, ako aj niektorých ďalších práv, ktoré boli potvrdené nasledujúci panovníkmi. V stati o hradoch v hornom slúžnovskom okrese, k hradu Ľupča uvádza, že hrad aj s celým panstvom si protiprávne privilastnil „násytný Štajerčan“ Krištof Thurn pod zámienkou, že koná v mene kráľovnej - vdovy Márie. Uznesením snemu z Banskej Bystrice v r. 1542 (zákonným článkom č. 10) sa nariadilo jeho vrátenie rodinám Lipčei a Dóczy z Veľkej Lúče, pričom bol určený aj termín na vrátenie hradu. Vrátenie hradu Ľupča (rovnako hradov Vígľaš a Dobrá Niva) z dôvodu nevykonania týchto nariadení muselo byť opakované na programe rokovania uhorských stavov na ďalších snemoch v Bratislave v novembri 1542 a Trnave r. 1545. Matej Bel dokonca cituje z príslušných listín. V poznámke odkazuje na prácu jezuitu, profesora na Trnavskej univerzite Martina Sentivániho o kráľovských mandátoch a zákonných článkoch v Uhorskom kráľovstve 1305 - 1583 z r. 1696. Podľa najnovšej publikácie o hrade Ľupča, Krištof Thurn obsadil a zaujal

hrad niekedy r. 1530 - 1531. Na hrade sa dodnes zachoval portál s letopočtom 1531. O vrátení hradu pôvodným vlastníkom sa skutočne rokovalo aj na sneme v Banskej Bystrici r. 1542 a Trnave r. 1545.

V stati o dejinách slobodného kráľovského mesta Zvolen Matej Bel rovnako uvádza, že Krištof Thurn sa neuspokojil s hodnosťou zvolenského kapitána a svojvoľne sa zmocnil susedných hradov, okrem Ľupče aj Vígľaša a Dobrej Nivy. Podľa neho tak konal údajne v mene kráľovnej- vdovy Márie, v skutočnosti aby posilnil svoju moc.

V stati o hradoch a kaštieľoch v dolnom slúžnovskom okrese, k zámku Vígľaš uviedol, že hrad v r. 1542 patril dedične novohradskému županovi Štefanovi Ráškyovi, ktorému ho opätovne prinavrátili uhorské stavy. K hradu Dobrá Niva obdobne uviedol, že Krištof Thurn hrad protiprávne odňal rodu Verböci, preto uhorské stavy dekrétom z r. 1542, zákonným článkom č. 10 (banskobystrického snemu) rozhodli o jeho vrátení potomkovi Štefanovi Verböciho, bývalého palatína a stúpenca Jána Zápoľského, ktorému ho daroval kráľ Ľudovít II. Podľa encyklopédie o slovenských hradoch, Vígľašský zámok počas bojov medzi Ferdinandom I. a Jánom Zápoľským násilne obsadili bratia z Thurnu, od ktorých ho vojsko kráľa Ferdinanda I. získalo späť až v r. 1549. Presný dátum obsadenia hradu Dobrá Niva Krištofom Thurnom sa v dostupnej literatúre neuvádza.

V súvislosti s krajinským snemom z novembra 1543 v Banskej Bystrici, cirkevný historik Vojtech Bucko vo svojej štúdiu o slovenských dejinách 16. stor. zmieňuje osobnosť kancelára a záhrebského biskupa Mikuláša Oláha. Oláh po návrate z dvora kráľovnej Márie v Nizozemsku, spoločne s vtedajším ostrihomským arcibiskupom a primasom Pavlom Várdayom, vystúpil na sneme proti novotárom (zástancom šíriacej sa reformácie) a zasadil sa o prijatie zákonných článkov v prospech katolíckej cirkvi. Mikuláš Oláh sa neskôr stal ostrihomským arcibiskupom, on to bol, kto položil základy rekatolizácie, realizovanej v 17. stor. neskorším nástupcom Petrom Pázmaňom.

Môžem len opätovne zopakovať, že predmetná udalosť z dejín nášho mesta si určite zasluhuje primeranú pozornosť zo strany odborníkov.

Radoslav Mandalík

Literatúra:

- Bel, M.: Zvolenská stolica. Nagy, I.- Turóci, M. (eds). Prel. I. Nagy. Čadca: Kysucké múzeum, 2017.
- Bucko, V.: Mikuláš Oláh a jeho doba 1493-1568. Štúdia zo slovenských dejín 16. storočia. Bratislava: Vedecké ústavy mesta Bratislava, 1940.
- Homola, V.-Tomeček, O.: Hrad Ľupča. Klenot Pohronia vo svetle vekov. Podbrezová: Železiarne Podbrezová, 2017.
- Plaček, M.- Bóna, M.: Encyklopédia slovenských hradov. Bratislava: Slovart, 2007.
- Wenzel, G.: Boje dolnouhorských miest s Dóczyovcami z Veľkej Lúče 1494-1548. Historická štúdia. Modra: Združenie za záchranu hradu Revište, 2017.

WIELKA WAGA V KRAKOVE

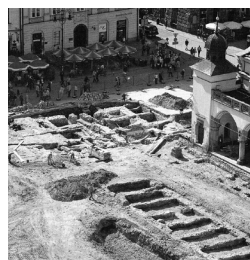
Koniec stredoveku znamenal pre Banskú Bystricu jeden zo zlatých historických vrcholov. Ťažba medi a iných drahých kovov dostala naše mesto na mapu vtedajšieho sveta.

I keď sa v súvislosti s vývozom medi spomínajú najčastejšie Benátky veľká časť smerovala presne opačným smerom – na sever, do dnešného Poľska. Centrom, kde sa drahé kovy z Banskej Bystrice, ale aj z ostatných kútov súčasného Slovenska stretávali, bol Krakov. Poľskí archeológovia v súčasnosti vykonávajú v centre Krakova na Hlavnom rýnku archeologický výskum, ktorý je zaujímavý nielen pre mesto Krakov, ale aj pre nás.

V podzemí rýnku bol odkrytý priestor *Crematorium aurii et argenti*, ktorý spadal do inštitúcie s názvom *Wielka waga* (Veľká váha), kde sa sústreďovala všetka banskobystrická meď a ďalšie kovy. Podľa dochovaných informácií sa tu mali spracovávať, skúšať a kontrolovať drahé kovy a okrem nej sa tu mala spracovávať aj meď. Prvá písomná zmienka o mieste pochádza z roku 1390, ale poľskí archeológovia a historici predpokladajú, že váha mohla byť postavená asi o sto rokov skôr. Fungovala do roku 1487.

Archeologický výskum však zatiaľ nedokázal všetky tieto informácie potvrdiť. Napríklad, vôbec sa nenašli stopy po spracovaní zlata a čo sa týka striebra tak sa podľa nájdeného odpadu potvrdilo, že od polovice 15. storočia sa tu oddeľovalo striebro od medi, ale samotné spracova-

nie dovezeného čistého striebra sa tiež nepodarilo preukázať. Znamená to, že sa tu zlato a striebro vôbec nespracovávalo a že historický názov

zavádza? Je to jedna z možných odpovedí, ale existuje aj iné vysvetlenie. Zlato a striebro boli také vzácne, že sa vždy všetko vyzbieralo a tak sa nezachovali stopy po jeho spracovaní. Snáď ďalší výskum objasní aj túto záhadu.

Na druhej strane archeológovia potvrdili, že sa tu sústreďovalo aj veľké množstvo olova, ktoré zas smerovalo do Banskej Bystrice (a inde do Uhorska). Veľkým objavom bolo nájdenie obrovského oloveného bochníka, ktorý vážil neuveriteľných 700 kg. Okrem tohto objavu bolo jednoznačne preukázané spracovanie medi. Našlo sa tu množstvo odpadu, ktorý dokumentuje dané spracovanie, predovšetkým jej tavenie. Krakovská *Wielka waga* má tak pre Banskú Bystricu mimoriadny význam a ďalšie objavy v Poľsku môžu vniesť svetlo aj do našej histórie.

Informácie boli čerpané z Facebookovej stránky Krakovského múzea Podziemia Rynku w Krakowie (<https://www.facebook.com/RynekPodziemny/>) a stránky Dejiny baníctva (<https://www.facebook.com/groups/184947551670814/>). Autor pôvodného textu Dominik Lulewicz, autor kreslenej rekonštrukcie *Wielkiej wagy* Piotr Opaliński.

Richard R. Senčák

ZLATNÍCKA DYNASTIA KELLEROVCOV

Zakladateľ dynastie

Daniel Keller st. (tiež *Dániel, Danielis, Keler, Kohler, Köhler*) sa považuje za zakladateľa zlatníckej dynastie Kellerovcov. Pôsobil v Lučenci a bol vidieckym majstrom banskobystričského cechu zlatníkov. V cechovej knihe banskobystričského zlatníckeho cechu figuruje v zozname zosnulých majstrov jeho meno na 100. mieste so zápisom: „*Daniel Keller Land – Meister in Lossonz/Daniel Keller – vidiecky majster z Lučenca.*“ Jeho aktívnu zlatnícku kariéru ohraničujú roky 1778 – 1810.

Daniel Keller st. sa narodil v Lučenci v roku 1752 v rodine miestneho kordovaničského majstra. Rodina Kellerovcov patrila k starému nemeckému rodu. Daniel sa 3. septembra 1778 oženil v Banskej Bystrici s Katarínou Kelnerovou (1759 – 1823). Kellerovci mali spolu šesť detí: prvorođený bol syn Daniel – budúci zlatník (*1779), potom prišli na svet dcéry: Katarína (*24. september 1782), Sofia (*12. máj 1785) Ester (*15. január 1790) Anna (*8. október 1793) a Judita (*31. október 1796).

Začiatok kariéry

Daniel Keller st. vstúpil ako 15-ročný 1. mája 1767 do učenia za zlatníka na päť rokov k majstrovi Michalovi Kolbenhayerovi. Majster ho 17. apríla roku 1772 oslobodil z učenia. Daniel Keller st. žiadal 20. júla 1778 o prijatie do banskobystričského zlatníckeho cechu. Jeho ručiteľom pri vstupe do cechu bol doterajší učiteľ Michal Kolbenhayer. (Poznámka autora: Michal Kolbenhayer pôsobil v banskobystričskom cechu ako majster v rokoch 1759 – 1790. Remeslo sa vyučil v rokoch 1748 – 1752 u zlatníckeho majstra Jána Puskallera). Danielovi Kellerovi st. banskobystričský zlatnícky cech dovolil vstup do cechu až po zaplatení 20 fr a 30 grajciarov. Tak sa ako 26-ročný stal členom cechu.

Zlatnícky majster a zakladateľ dynastie 8. februára 1810 zomiera ako 58-ročný vo svojom rodisku.

Pokračovateľ zlatníckej tradície – Daniel Keller ml.

Daniel Keller ml. (tiež *Danielis, Dániel Keler, Köller*) sa narodil v roku 1779 v Lučenci v rodine známeho miestneho zlatníka Daniela Kellera st. a Kataríny Kellerovej. V polovici septembra 1793 sa stal učňom u svojho otca. V tom čase mal 14 rokov. Učňovské roky ukončil u otca 23. januára 1797.

Dôležitým medzníkom v jeho zlatníckej kariére bol 2. február 1812. Na základe preukázania zlatníckych zručností a aj skutočnosti, že zlatníkom bol aj jeho otec – vstúpil ako 33-ročný do banskobystričského zlatníckeho cechu. Jeho ručiteľom pri vstupe do cechu bol Samuel Belohorsky. Ako vidiecky zlatník sa v banskobystričskom cechu spomína v rokoch 1812 – 1835.

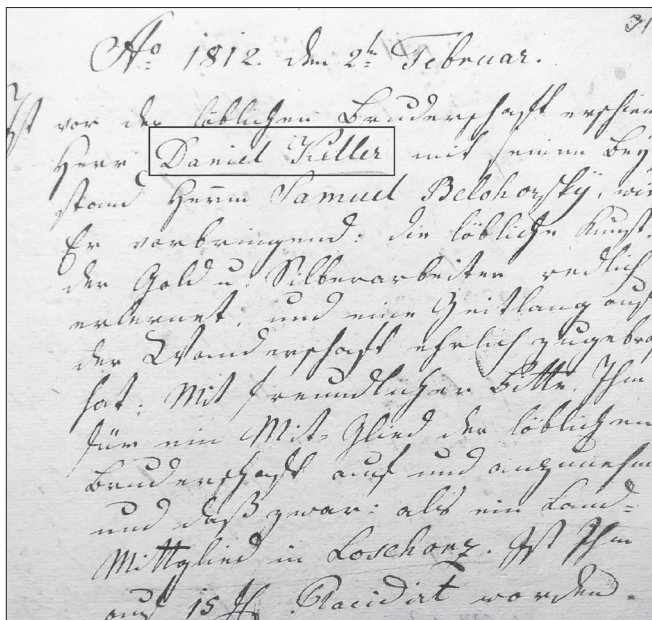
Daniel Keller ml. mal za manželku Theresiu Alberthy. V manželstve sa im narodili štyria synovia: Samuel (*22. august 1808) – budúci zlatník, Daniel (*2. november 1809), Karol (*28. apríl 1812) a Ľudovít (*28. marca 1814), ktorý sa vyučil za mediara. Neskôr je o ňom známe, že ako mediarsky majster pokrýval koncom septembra 1850 zvonovitou strechu veže lučeneckého kostola a ukončil ju uzáverom s hviezdou. Ľudovít Keller a jeho cech túto prácu urobili pre zbor grátis a bez nároku na honorár.

Aktivita v banskobystričskom zlatníckom cechu

Daniel Keller ml. 23. januára 1814 písomne oznamuje, že Andreas Gedloczky má záujem sa u neho vyučiť za zlatníka. Prijíma ho do učenia

na 5 rokov a 5 mesiacov. Jeho čas sa počíta od novembra 1811.

Zlatnícky cech v Banskej Bystrici súhlasil 4. apríla 1820 s požiadavkou svojho vidieckeho člena Daniela Kellera ml. z Lučenca, aby prijal do učenia Pavla Zamporiho (tiež *Paul Zampory*) od 17. sep-

Zápis o vstupe Daniela Kellera ml. do banskobystričského zlatníckeho cechu

Strieborná polievková lyžica Daniela Kellera ml.

u svojho otca Pavla Kolbányho. Do banskobystričského cechu vstúpil 29. júna 1790, zomrel 23. augusta 1831), list Daniela Kellera ml. zo dňa 17. apríla 1831, ktorým žiada cech, aby zapísal medzi učňov na dobu 5 rokov Jozefa Szentpéteryho (Pozn. autora: *Ide o menovca slávneho zlatníka Jozefa Szentpéteryho [1781 – 1862], ktorého počas pôsobenia Samuela Libaya vo funkcii cechmajstra prijal cech 12. januára 1845 za čestného člena*). Cech menovaného zapísal medzi učňov od 1. novembra 1831. Obvyklý poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny bol zaplatený.

Dňa 24. októbra 1835 bol vyššie menovaný učeň Jozef Szentpétery (tiež *Joseph Szentpéteri*) na základe písomnej žiadosti svojho učiteľa Daniela Kellera ml., vidieckeho člena cechu a v prítomnosti urodzeného pána komisára prepustený z učenia. Menovaný učeň odovzdal majstrovskú prácu, predmet zo striebra so štyrmi pripevnenými rytými medenými plieškami. Jozef Szentpétery zaplatil aj poplatok 7 zlatých konvertibilnej meny. Podpis pod zápisom vykonal Karol Boromeus Vecker, vlastnou rukou, senátor – člen mestskej rady a cechový komisár. Daniel Keller ml. zomrel 20. mája 1836 vo veku 57 rokov v Lučenci.

Strieborná polievková lyžica

V zbierkach Umelecko-priemyselného múzea v Budapešti sa zachovala od tohto talentovaného zlatníka nádherná strieborná polievková lyžica

Detail majstrovskej značky Daniela Kellera ml. a erb mesta Lučenca

tembra 1819 do 24. decembra 1820. Súčasne mu započítal do doby učenia aj 3 roky, ktoré už predtým absolvoval. Povinný poplatok 7 zlatých konvenčnej meny (platila v rokoch 1753 – 1858) uhradil. Do pokladnice zaplatil 27. januára 1821 sedem zlatých konvenčnej meny Pavol Zampori za „*Freystück*“ a jeho učiteľ Daniel Keller ml. jeden zlatý konvenčnej meny. Dňa 29. januára 1821 bol spomínaný učeň Pavol Zampori na základe písomnej žiadosti svojho učiteľa Daniela Kellera ml. prepustený z učenia. Popri určenom a zaplatenom poplatku odovzdal aj strieborný „*Freystück*“.

Na zasadnutí zlatníckeho cechu v Banskej Bystrici 1. septembra 1831 predložila Ružena Kolbany (tiež *Rosina Kolbany*), vdova po zlatníkovi Andreasovi Kolbányim (Pozn. autora: *Rosina Kolbany bola manželkou chýrneho zlatníka Andreasa Kolbányho [tiež Ondrej Kolbany], ktorý sa narodil 28. novembra 1761 v Banskej Bystrici. Je spomínaný ako zlatník v Banskej Bystrici v rokoch 1790 – 1831. Zlatníckemu remeslu sa vyučil*

s dĺžkou 14,6 cm. V spodnej časti rukoväte sa nachádzajú iniciály „KT“. Na zadnej strane lyžice sa nachádza majstrovská značka zlatníka v podobe jeho priezviska „KELLER“ a cechová overovacia značka v podobe erbu mesta Lučenec – pelikána s tromi mláďatami – a číslo „13“. Truďuje sa, že pelikán si v čase núdze zobákom rozdeľoval vlastnú hruď a krvou z nej ich nakrmil svoje mláďatá. To malo zároveň symbolizovať aj Kristovu obeť na kríži. V 15. storočí sa objavili v Lučenci prvé pamiatky so symbolom pelikána, mestský erb vznikol až v 18. storočí, keď bol pelikán vložený do štítu. Súviselo to aj s narastajúcim vplyvom evanjelickej cirkvi v meste, pretože v tom období boli obyvatelia Lučenca väčšinou kalvínskeho vierovyznania.

Filip Glocko

LITERATÚRA A PRAMENE

- GLOCKO, Filip: Samuel Libay - život a dielo banskobystrického zlatníka. Banská Bystrica, Stredoslovenské múzeum, 2018, ISBN 978-80969866-7-5.
- GLOCKO, Filip: Strieborná reliéfná spona (Život a dielo zlatníka Andreasa Kolbányho v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: Bystrický Permon, ročník XV., číslo 3., september 2017. ISSN 25859420, s. 7.
- GLOCKO, Filip: Strieborné príborové solitéry a čestné členstvo v banskobystrickom zlatníckom cechu. (Dielo zlatníka Jozefa Szentpétery-

ho v zbierkach Stredoslovenského múzea). In: Bystrický Permon, ročník XVII., číslo 1., marec 2019, ISSN 25859420, s. 6.

- GROTTÉ Andras: Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására X. In. MUVESZETTORTENETI ERTESITO 2004/1-4, s. 131-133.
- MIHALIK, Sándor: Besztercebányai ötvösök a XV – XIX. században. In: Múzeumi és könyvtári értesítő.
- ŠŮVEGOVÁ Michaela: DEJINY EVANJELICKÉHO CIRKEVNÉHO ZBORU AUGSBURSKÉHO VYZNANIA V LUČENCI OD JEHO VZNIKU PO ROK 1918, Filozofická fakulta UMB v Banskej Bystrici 2014
- TORANOVÁ, Eva: Zlatníctvo na Slovensku, Neografia Martin, Tatran Bratislava 1983.
- Štátny archív v Banskej Bystrici, fond: Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/3, Protokol 1641 – 1872, inv. č. E – 115.
- Štátny archív v Banskej Bystrici, fond: Banská Bystrica, mesto so zriadeným magistrátom 1255 – 1922, Banskobystrické cechy 1443 – 1872, C 43/5, Účtovná kniha z r. 1817 – 1875, inv. č. E – 116.
- Tajomný pelikán v erbe Lučenca. Rozmýšľali ste niekedy, ako sa tam dostal? Zdroj: lucenec.dnes24.sk

VÝZVA K ZALOŽENIU UHORSKÉHO ZÁHRADNÍCKEHO SPOLKU

Začiatky záhradníctva na našom území.

V predsele tejto výzvy sa konštatuje, aké blahodarné účinky má záhradkárstvo ako také, na myslenie celého národa, na úžitok, ktorý táto činnosť priniesie, na sebavedomie, že táto zem, s touto klímou aká tu je, môže zeleninou, ovocím a ostatnými komoditami, zásobiť takmer celú Európu a je zahanbujúce, že toto všetko musíme za drahé peniaze dovážať.

Aby záhradkárstvo dostalo v tomto smere a duchu nový rozlet, aby sme mohli splniť aj našu vlasteneckú povinnosť, rozhodli sme sa založiť: **KRAJINSKÝ ZÁHRADNÍCKY SPOLOK**, ktorého cieľom bude premeniť v kapitál tie danosti, ktoré nám príroda ponúka, ako napomôcť rozvíjajúcem sa poľnohospodárstvu a národnému hospodárstvu vôbec.

Dolu podpísaní teda pri zostavovaní Stanov čerpali zo súčasných zákonov, z daností domácich pomerov, zachovávajú dobré mravy a dúfajú, že toto opatrenie priniesie v budúcnosti dobré ovocie a v tomto duchu predložili **Stanovy na odobrenie vyššej moci úradnej 2. septembra 1857.**

Podpísaní sledujú úspechy vyspelých krajín, ktoré chcú nasledovať. Nosným programom bude pestovanie kuchynskej zeleniny a ovocia, ako aj pestovanie priemyselných plodín. Nechce však zanedbať ani pestovanie okrasných drevín a kvetín, ale o tom rozhodnú členovia spolku.

Nateraz však spolok bude pracovať a pokusne pestovať ovocné stromčeky a záhradné rastliny na pozemku, ktorý bezplatne získal z dobrej vôle zakladajúceho člena, osvieteného grófa Károlyi Istvána, na zachovanie a rozmnožovanie užitočných záhradných rastlín.

Záhradnícky spolok pri tom všetkom kladie dôraz hlavne na vystavovateľskú činnosť, ktorá popri oceneniach vzbudí záujem o verejnú

súťaž v pestovaní a zvýši záujem o odbornú činnosť a štúdium. Ak to finančne možnosti dovoľia, chce najprv v Pešti, potom i vo vidieckych mestách v čo najväčšom počte postaviť pavilóny, ktoré by sa stali stálymi priestormi na prezentáciu ovocia, kvetín a rôznych záhradných plodín, ako aj na stretávky pre odborné diskusie.

Abý však záhradnícky spolok mohol fungovať a mal kontakty s členmi a vidiekom, je dôležité mať svoj časopis, v ktorom bude

prezentovať a rozširovať hlavne poznatky odborníkov.

Spolok zvyhodňuje len tých svojich členov, ktorí sa na 3 roky zaviazu ročne presne splácať 3 pft. alebo sa zaviazu zaplatiť 60 zlatých základiny, čím budú považovaní za večných členov.

Členovia spolku využívajú všetky výhody spolku, pavilón a všetky jej priestory a náradia. Zadarmo navštevujú výstavy. Dopestované stromčeky a semená

kupujú za polovičnú cenu. Čo sami dopestujú, môžu predajť cez vedúceho pavilónu. Môžu byť volení do všetkých orgánov spolku.

Podpísaní

Baroni: Balassa Antal, Prónay Gábor, Podmaniczky Lajos.

Gróf: Károlyi István.

Dr.: Málnay Ignác, Pabst Vilmos, Pólya József,

Gerenday József, Érdi János.

Ďalší: Alászi Vítal Alajos, Eötvös József, Fogarassy János,

Hutirai Lukácsy Sándor, Kubinyi Ágoston, Szontágh Gusztáv,

Török János, Karátsony István, Korizmicz László,

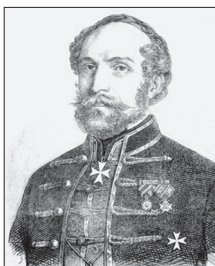
Császár Ferencz, Érkövy Adolf, Lackenbacher Jakob,

Nagy István, Siebenfreud János, a Tóth Lőrincz.

Michal Kiššimon

Barón Antal Balassa

Barón Gábor Prónay

Gróf István Károlyi

ČRIEPKY Z HISTÓRIE

Pred 163 rokmi v roku založenia Krajinského záhradníckeho spolku - v roku 1857

- Mešťanom (richtárom) Banskej Bystrice Kazimír Wachtler
- V Banskej Bystrici sa uskutočnili viaceré rokovania týkajúce sa stavby pohronskej železnice
- Kníhkupectvá Anton Eisert a Eugen Krčméry dostávali na vedomie vrchnosťou odporúčané a neodporúčané knihy
- Filipovi Macholdovi bolo doručené rúzne upozornenie na povinnosť predkladať k cenzúre časopis Cyril a Metod
- Bol založený spolok na podporu chudobných študentov banskobystrického gymnázia
- Bolo vydané nariadenie mestskej rady, aby sa židovským nájomcom majetku povolil pobyt v banských mestách a ich okolí.

- Mesto bolo upozornené na zanedbanosť ulíc. To sa bráni, že je to preto, lebo malo veľké náklady pri stavbe gymnázia (Kráľovské vyššie rímskokatolícke gymnázium - dnes súčasť ZŠ Slobodného slovenského vysielateľa, kde kedysi stála chýrna mestská partikulárna latinská škola, či neskôr do r. 1674 evanjelické gymnázium) a taktiež muselo zakúpiť budovy pre vojsko
- Hámor v Kostiviarskej prenajímala železiareň v Hronci
- Bol riešený prívod vody do kúpeľa na Štiavničkách
- Bola započatá stavba pradiarne v Kostiviarskej na vodný pohon
- Mesto vydalo povolenie tanečných večierok
- Bolo vydané kladné stanovisko banskobystrického obchodného grémiu k sťažnosti mydlárov a sviečkárov, aby sa s ich výrobkami nekúpilo
- Do Banskej Bystrice prichádza kolotoč
- V tomto roku bol vypracovaný a predložený štatút Banskobystrického hudobného spolku

Dušan Jarina

ŠTÁTNY PREVRAT V BANSKEJ BYSTRICI ROKU 1918 OČAMI JÚLIUSA BARTÁKA

V roku 2018 sme si pripomenuli sté výročie vzniku prvej ČSR na rozvalinách Rakúsko – Uhorskej monarchie. Priebeh zániku uhorského režimu v rodnej Banskej Bystrici autenticky opísal slovenský národovec, archivár a historik Július Barták (1896 – 1959) v 30-stranovom, doteraz neuverejnenom strojopise „Štátny prevrat v Banskej Bystrici roku 1918“, z ktorého vyberáme podstatné časti.

Už pred rokom 1918 sa stupňoval tlak exponentov uhorského režimu na slovenských národovcov aj v Banskej Bystrici. Dňa 1. augusta 1914 uhorskí žandári zatkli a pohoršujúcim spôsobom viedli po uliciach mesta týchto slovenských národovcov: Dr. Ivan Turzo, a Dr. Milan Izák (pravotári), Jozef Hodža a Ján Vansa (ev. kňazi na odpočinku), Eduard Petrikovich, Daniel Tulinský, Pavel Ruttkay, Izidor Žiak Somolický a Dr. Ján Vesel. V roku 1916 pre „vlastizravnú aféru“ zatkli r. k. farára na Donovaloch Štefana Kačku, ktorý bol väznený až do konca vojny. Tieto represálie len posilňovali národovcov na čele s Dr. Jánom Veselom zo Zvolena, Dr. Ivanom Turzom z Banskej Bystrice a Samuelom Petrikovichom zo susednej Radvane. Správy o československom zahraničnom odboji prinášal z Prahy do Radvane Ing. Ladislav Protuš.

V októbri 1918 uhorská aparatúra všetkými možnými prostriedkami sa vehementne snažila udržať národnosť i naďalej pod jarmom svätostefanskej hegemonie. Župné zastupiteľstvo v Banskej Bystrici 17. októbra 1918 na návrh predstaviteľa ústavnej strany štyridsiatich ôsmich (negyvennolcas) Dr. Oskára Petrogalliho sa uznáša predostrieť snemu návrh na prípravu osamostatnenia Uhorska pri dodržaní formy personálnej únie v rámci bývalej monarchie a aby bol uzavretý taký mier, ktorý zabezpečí integritu Uhorska. Súčasne energicky protestujú proti pripojeniu Slovenska k českým zemiám.

Udalosti nadobudli spád keď Československý národný výbor v Prahe 28. októbra 1918 vyhlásil ČSR a vzápätí 30. októbra 1918 sa revolučné národné zhromaždenie Slovákov reprezentované Slovenskou národnou radou deklaráciou prihlásili k ČSR.

Dňa 31. októbra 1918 kráľ vymenoval grófa Károlyiho za ministerského predsedu a vlády v Uhorsku sa ujala Maďarská národná rada (Nemzeti tanács) v Budapešti, ktorá ustanovila ľudovú vládu. V ten istý deň aj v Banskej Bystrici vznikla Maďarská národná rada, komisia ktorej prevzala disponovanie s brannou mocou a všetkými úradmi. Túto komisiu tvorili: Dr. Oskár Petrogalli (pravotár), za vojsko plukovník Anton Reith, podplukovník Štefan Kutka a stotník Gejza Meszlényi, za robotníkov František Kaszper (zámočník) a Andrej Žabka (kníhtlačiar), za občanov Dr. Emil Dienes, Ludvík Rosenauer ml., Dr. Ivan Turzo, Dr. Edmund Oravec a Aladár Nádas. Z vojenských poddôstojníkov a vojakov boli zastúpení slobodník Vojtech Solcs, čatár Jozef Slatkovský, čatár Ján Ferjenčík a honvédi Ondrej Vígaš a František Kováč. Komisia bola doplnená aj o členov z okolia. Do komisie z taktických dôvodov zaradili aj niektorých národovcov vrátane Dr. Ivana Turzu vďaka jeho autorite nielen v meste, ale aj v jeho okolí.

Do mesta sa vracali z frontov v menších či väčších skupinách vojaci, ktorí sa však snažili čo najskôr dostať domov a zanedlho sa honvédska posádka takmer úplne rozísť. Tento rozchod bol sprevádzaný veľkým chaosom i rabovaním erárneho majetku. Proti výtržnostiam 1. novembra 1918 zasahuje vojenské veliteľstvo v Košiciach vyhlásením štatária vzťahujúceho sa na všetky vojenské osoby vo svojom zväzku. V ten istý deň vyhlasuje Maďarská národná rada v Banskej Bystrici povinný odvod 18 – 55 ročných mužov pre Maďarskú národnú stráž (Nemzetőrség). Vzápätí však na základe ministerského vyzvania úrady utvárali národnú stráž len z dobrovoľníkov maďarsky zmýšľajúcich. Hlavnými organizátormi a veliteľmi tejto stráže, nazývanej aj gardou boli stotník Gejza Meszlényi a Dr. Edmund Oravec riaditeľ evanjelického gymnázia. V záujme zachovania integrity Uhorska chceli túto stráž použiť aj proti obsadzujúcim československým vojskám o čom svedčí aj založenie „útočnej rot“, ktorá ešte začiatkom decembra 1918 pod velením kapitána Gyürkyho akoby na vlastnú päsť napadla československé vojsko prichádzajúce vlakom do Vrútok.

Banskobystrická Maďarská národná rada (Nemzeti tanács) 3. novembra 1918 rezignovala a ostala len pomocnou ustanovitzhou administratívnych a vojenských úradov. Medzitým sa ozbrojení vojaci vracali domov a v obciach Zvolenskej stolice vypukli veľké nepokoje. V blízkosti

Banskej Bystrice to bolo v Hájnokoch, Vlkanovej a Garanseku (Hronsek), kde boli výtržnosti umele vyvolané a nebolo by k nim došlo, keby maďarská Národná stráž z Banskej Bystrice nebola takmer bez príčiny strieľala do ľudí. Tieto oddiely štatariálne popravili najmenej 19 ľudí. Spisy v župnom archíve do 8. novembra 1918 vykazujú až 31 obetí vrátane žien a detí. Hlavný župan Zvolenskej stolice 7. novembra 1918 požiadal niekoľkých vplyvných slovenských inteligentov, aby utišili ľud v obciach.

Maďarskí exponenti v Banskej Bystrici za podpory „Krajinskej propagačnej komisie“ v Budapešti začali so silnou agitáciou proti Československej republike. Mesto a okolie bolo už 8. novembra 1918 zaplavené letákmi v slovenskej a maďarskej reči: „BRATIA NAŠI SLOVÁCI! BŮDME POZORNÍ! NEDAJME SA OKLAMÁŤ!“. Bolo tu mnoho agentov, ktorí disponovali rôznymi oprávneniami a dostatkom peňazí. Dňa 22. novembra 1918 bol do Banskej Bystrice z Budapešti doručený vládný telegram, v ktorom sa sľubuje úplná nezávislosť Slovákov, dokonca aj uskutočnenie pozemkovej reformy.

Úrady nabádali na protesty proti pripojeniu k Československu. Takýmto protestom bol aj návrh hlavného mestského fiškusa Dr. Eduarda Rippelyho, na základe ktorého mestské zastupiteľstvo 29. novembra 1918 sa uznieslo na podpore integrity Uhorska. Zasadnutiu predsedal hlavný mestský notár Vincent Cserhelyi a nie mešťanosta Július Csesnák, ktorý sa zrejme nechcel príliš exponovať.

Snahy o štátny prevrat v Banskej Bystrici bolo možné pozorovať už pred októbrom 1918. Zásluhy na tom má radvanský staviteľ Samuel Petrikovich, ktorý mal veľký vplyv na okolitý ľud a s pomocou tamojšieho r. k. farára udržiaval styk s katolíckym klérom. V úzkom spojení bol aj s Ivanom Turzom z Banskej Bystrice a ostatnými slovenskými národovcami.

Počas prevratu sa radvanskí Slováci (Daniel Tulinsky, Samuel Dianiška, Augustín Mydlo, Daniel Švoňavetz a Ján Petrikovich - syn Samuela Petrikovicha) vo večerných hodinách čulo stretávali v miestnom potravnom družstve a inde. Tito Slováci 21. novembra 1918 odoslali predsedovi Slovenskej národnej rady Matúšovi Dulovi v Turčianskom Sv. Martine rozhorčený telegram proti snahám o priradenie k maďarskej republike. V tom čase boli veľmi dôležité spoľahlivé informácie o celkovej situácii. Samuel Petrikovich ich získaval od svojho syna Miloša, ktorý bol hlavným pokladníkom Tatra banky úč. spol. v Turčianskom Sv. Martine. Informácie o politických pomeroch a situácii predsedovi Slovenskej národnej rady Matúšovi Dulovi podával policajný podkapitán Karol Barták prostredníctvom agilného Slováka Jána Petrikovicha, lesného účtovného úradníka, ktoré sa dostali aj priamo k Samuelovi Petrikovichovi pri takmer každodenných dochádzkach do Radvane.

Hneď v začiatkoch prevratového obdobia v Banskej Bystrici vládol teror v dôsledku prítomnosti množstva maďarských exponentov a vojakov – honvédov. Dr. Ivan Turzo po prenasledovaní ochorel a Ján Kmeť, Andrej Hanzlík ako aj Dr. Ján Kohút boli starší ľudia, ktorí v tých ťažkých pomeroch nemali možnosť energicky vystúpiť za slovenské práva. Bolo preto potrebné všetko takticky pripraviť a získať spolupracovníkov, čo sa podarilo za pomoci filiálky Zvolenskej ľudovej banky, zakladateľmi ktorej boli r. k. kňaz a horlivý Slováčok Jozef Martinček a Dr. Ivan Turzo. Riaditeľom filiálky tejto banky v Banskej Bystrici bol neohrozený Milan Kulišek, ktorý v tejto veci podnikol účinnejšie kroky, radiač sa s katolíckym klérom, menovite s profesorom teológie Arnoldom Bobokom a r. k. kňazom v seminári Františkom Mesíkom Vajdom. Arnold Bobok, po vyzíadaní mienky Samuela Petrikovicha z Radvane, zvolal poradu r. k. kňazov z okolia, na ktorej sa uzniesli, že katolícky klérus bude všetkým úsilím podporovať Československú republiku, čiže spojenie Slovákov a Čechov, čím sa stali pomery v Banskej Bystrici jasnejšími.

V druhej polovici novembra 1918 za ustavičného teroru v Banskej Bystrici sa v tichosti utvoril Národný výbor ako odbor Slovenskej národnej rady v Turčianskom Sv. Martine. Začiatky tohto výboru badať v dozornom výbore a úradníctve Zvolenskej ľudovej banky. Konali sa tam dôverné porady za účasti národovcov: Ján Kmeť (profesor na odpočinku), Dr. Ivan Turzo, Milan Kulišek (riaditeľ), Samuel Turzo, Andrej Hanzlík st., Pavel Ruttkay (továrnik), Arnold Bobok (profesor r. k. teológie), František Mesík Vajda (r. k. kňaz). Popoludní 6. decembra 1918 oficiálne ustanovili Slovenskú národnú radu s predsedníctvom: Dr. Ivan Turzo (predseda), Arnold Bobok

Július Barták

a Dr. Ivan Izák (podpredsedia), František Mesík Vajda a Andrej Hanzlík ml. (tajomníci), Milan Kulišek (pokladník). Vojenskými záležitosťami bol poverený Július Lichner (veliteľ) za pomoci Ivana Kuliška. Títo sa starali o ochranu štátneho majetku v prípade výtržnosti maďarskej posádky. V Radvani sa vyznamenal Andrej Hanzlík ml. so svojou slovenskou gardou usadenou v Sovom hrade (Bagolyvár). Činnosť predsedníctva Národnej rady podporovali banskobystrickí občania: Dr. Ján Kohút (r. k. farár), Daniel Belluš, Ján Droba, Juraj Trnovec, Karol Barták, Július Hampel, Dušan Kulišek, Jozef Trnovec, Ján Bučan, J. Andrašovan, Ján Žabka, bratia Slávikovci, Július Barták a iní, neskôr prihlásení do Slovenskej národnej strany. Banskobystrický slovenský Národný výbor udržiaval úzke kontakty s centrom slovenského prevratového hnutia vo Zvolene, s Dr. Jánom Veselom a Viliamom Paulínom, riaditeľom Ľudovej banky.

V dusnej atmosfére teroru za prevratu najmä v novembri 1918 starší národovci nemohli vstúpiť do otvoreného boja za slovenské záujmy. Napriek tomu banskobystrický pravotár Andrej Hanzlík starší na schôdzkach maďarskej národnej rady (Nemzeti tanács) neraz energickými prejavmi vystúpil proti šovinistickým snahám, najmä 16. novembra 1918 keď maďarská národná rada na čele s jej predsedom Dr. Oskárom Petrogallim si osobovala právo na stanovenie štátnej formy pre občanov Banskej Bystrice a okolia.

Verejne činní Slováci hneď na začiatku prevratu museli venovať pozornosť na vývoj politický. V ústavnej strane štyridsaťosem (Negyvennyolcas) bola väčšina štátneho a súkromného úradníctva, niektorí občania, obchodníci a podnikatelia, ako aj maďarsky cítiaci evanjelickí a niektorí katolícky kňazi. Strane sociálno-demokratickej povojnové pomery sľubovali značný vzrast, ale práve jej internacionálnosť umožňovala v tých kritických dobách nepriateľom Slovákov pod jej kepienkou skrývať zlé úmysly a nimi ovplyvňovať najširšie vrstvy spoločnosti. Rusňáková skupina v tejto politickej strane s početným zastúpením maďarskej inteligencie nezbudzovala prílišnú dôveru (nazývali ich „nadrágošmi“). Ustanovujúce zhromaždenie tejto strany sa uskutočnilo v Banskej Bystrici 1. decembra 1918, na ktorom bol predstavený zmysel a program strany. Na tomto ľudovom zhromaždení bola pozoruhodná najmä reč strojnika Gustáva Rusňáka. Zdôraznil v nej, že oslobodenie Slovenska z rúk maďarských spiatocníkov znamená ukončenie zotročovania slovenských detí v maďarských školách a vyvoláva potrebu slovenských škôl, aby sa

národ mohol patrične vzdelávať. V záujme politického a hospodárskeho vzdelávania odporučil zakladanie dobrých knižníc a usporadúvanie poučných prednášok. Na ustanovujúcom zhromaždení boli zvolení títo vedúci činitelia prevratovej sociálno-demokratickej strany: Emil Kalužay (predseda), František Kasper (spolupredseda), Alexander Pásztor (podpredseda), Otto Wunsch (tajomník), Moritz Praeger, Karol Lehoczky (zapisovatelia), Pavel Mihalík (pokladník), František Kucsera, Július Krajčí, Štefan Wágner, Viliam Brabecz, Móric Weisz a Karol Gašparík (kontrolóri), Henrik Ivanič (knihovník), Július Kucka (správca). Do výboru boli zvolení: Móric Freuwirth, Andrej Štrobl, Eugen Klein, Ján Žabka, Gustáv Rusňák, Peter Debnár, Jozef Chovan, Anton Pummel, Andor Bányász, Ján Czaban, Adolf Vajdič, Daniel Klimó, Nándor Škarupinský, Ján Kristian, Karol Nemečsánszky, Pavel Kalmančok, Pavel Baraczký a Aladár Buday.

Policiajný podkapitán Karol Barták po dohovore s Milanom Kuliškom a Arnoldom Bobokom maďarónsku opozíciu organizovanú pod štitom sociálno-demokratickej strany stále kontrolovali a v diskusiách i s Pavlom Bučanom získavali stratené duše pre slovenskú vec. V tejto práci výdatne napomáhal aj elektrotechnik Ján Žabka. Uprostred novembra 1918, keď došli Károlyho letáky „Ohlas k národnostiam“ a „Ohlas k Slovenstvu“, sa s veľkou námahou podarilo vynútiť uznesenie o zákaze rozširovania maďarských i protičeských letákov a potom vyhnáť budapešťianskeho agenta, ktorý priniesol so sebou aj peniaze na agitáciu.

Napriek tomu, že sociálno-demokratická strana mala internacionálnym stanoviskom vynútené uznesenie za pripojenie k českým socialom ako aj na nerozširovanie nepriateľských letákov, predsa sa našli jednotlivci, ktorí roznášali leták maďarskej vlády v slovenskej, maďarskej a nemeckej reči „Prosba národov v hornom Uhorsku na medzinárodnú mierovú konferenciu“ (Bitte Völker Oberungarns an die internationale Friedenskonferenz) s podpisovým hárkom, na ktorom stálo: „My dole podpísaní pred celým svetom protestujeme proti snahám Čechov, aby naše rodisko, naše bydlisko od 1000 ročnej vlasti nášho národa, od Uhorska odtrhnuté bolo“. Táto akcia však úplne zlyhala, pretože vyslaným agitátorom ľud v slovenských dedinách hácky podpísať odoprel, ba mnohokrát museli zutekať, pretože im hrozilo zabitie.

Koniec 1. časti

Skrátil a upravil: Július Burkovský

JOZEF HANULA V BANSKEJ BYSTRICI

Odtiaľ odchádza opäť na štúdiá do Mnichova, kde najprv navštevuje súkromnú maliarsku školu S. Holossyho a potom Akadémiu výtvarných umení v rokoch 1892 – 1896. Hanulove študijné roky vyvrcholili namaľovaním historickej kompozície „Smrť Tomoryho v bitke proti Turkom pri Moháčí“ pre milénárnu výstavu v Budapešti (obraz sa stratil).

Potom (1900) sa usadzuje v Chrašti pri Hornáde a zakladá si rodinu. Aby ju zabezpečil prijíma objednávky na maľbu a reštaurátorské práce vo vidieckych kostoloch na Liptove. Tak sa na klenby slovenských kostolov dostávajú prvýkrát postavy pltníkov, roľníkov, remeselníkov, žien a detí, ktoré obliekal do slovenských krojov. V roku 1902 v Hodoníne prvýkrát vystavuje spolu s J. Augustom, T. Andrašovičom, K. M. Lehotským, M. T. Mitrovským a J. F. Úprkom. Vo výstavnej činnosti pokračuje v Žiline (1903), Kolíne (1908), Chrudimi (1909), Prahe a Luhačovicích (1910). Medzitým po smrti manželky sa druhýkrát oženil a jeho rodina má deväť potomkov, čo Hanulu vracia do Liptova maľovať kostoly, aby uživil rodinu. V r. 1903 sa stal členom výtvarnej skupiny národne orientovaných Grupa uhorsko-slovenských maliarov. Od roku 1908 ilustruje aj knihy pre deti a mládež.

V r. 1918 uniká z Chrašti a trvale sa usadzuje v Spišskej Novej Vsi, kde sa zapája do politického a kultúrneho života v novom štáte. Stáva sa z neho učiteľ. Najprv nakrátko na reálke v Žiline a potom učí kreslenie na meštianke v Spišskej Novej Vsi. Stal sa z neho aj učiteľ slovenčiny, nemčiny a matematiky. Dokonca v r. 1919 napísal učebnicu slovenského jazyka. V rokoch 1919 – 1922 bol redaktorom prvých slovenských novín na Spiši - týždenníka Tatry. Existenčný zápas o pozíciu učiteľa nebol úspešný a v r. 1932 ho prepustili zo školských služieb bez nároku na penziu. Nevzdal sa však výstavnej činnosti. V rokoch 1919 – 1939 sa pravidelne zúčastňuje na výstavách Spolku slovenských umelcov. Aj v medzivojnovom období pokračuje v maľbe obrazov a interiérov kostolov. Celkový počet kostolov, v ktorých zanechal Hanula svoje dielo je cca 40. Okrem Liptova a Kysúc

pôsobí tiež v Banskej Bystrici a okolí. Sú to rímsko-katolícke kostoly: kostol Narodenia Pána v Radvani (1908-10), Kostol Sv. Antona a sv. Pavla v Sásovej (1940), kostol Premenenie Pána v Španej Doline 1934, kostol sv. Kríža (1935) v hradnom areáli mesta. Počas prác v Radvani v r. 1910 niekoľkokrát navštívil Dominika Skuteckého v jeho vile.

J. Hanula sa tiež výrazne angažuje v kultúre. Je zakladajúcim členom Spolku výtvarných umelcov v Martine a predsedom výtvarného odboru v Matci Slovenskej. V r. 1938 po Benkovi a Fullovi mu bola udelená za celoživotné dielo Štefánikova umelecká cena za výtvarné umenie. O dva roky neskôr vydal v Martine biografické dielo Spomienky slovenského maliara. V r. 1941 bol menovaný laureátom štátnej ceny za celoživotné dielo na poli výtvarného umenia maliarskeho. Zomrel 22. augusta 1944 v Spišskej Novej Vsi.

Jeho obrazy sú zastúpené vo všetkých galériách na Slovensku. Od r. 1994 má J. Hanula v galérii umelcov Spiša v Spišskej Novej Vsi samostatnú expozíciu. V zbierkovom fonde je 72 malieb a kresieb a 265 položiek z archívneho fondu z pozostalosti autora.

Bol predstaviteľ slovenského realistického maliarstva. Jeho realizmus pramenil jednak z odbornej prípravy a jednak z filozofického názoru, ktorému zostal verný do konca života. Prierez výtvarného diela.

V sakrálnych nástenných figurálnych kompozíciách spájal náboženské a národné témy. Ako portrétista maľoval slovenských národných buditeľov: Podobizeň sochára Janečka, Ondrej Halaša, podobizeň Andreja Kmeťa, Ján Palárik, Podobizeň dr. Škulitého, podobizeň F. R. Osvalda, Podobizeň A. Radlinského, Portrét P. J. Kerna, Ľudovít Štúr, Dušan Ličard. Téma ženy: Šfachtičná, Ružový akt, Hlava dámy v klobúku, Zamyšlená, Priadka, Čipkárka, Podobizeň umelcovej ženy, Za frajerom, List z Ameriky. Roľník: Na rodnej hrude, Orba, Oráč, Kolko mi dali, Chudobník

Jozef Ďuriančík

Z kostola sv. Antona a sv. Pavla v Sásovej

PLUKOVNÍK FRANTIŠEK URBAN

3. záverečná časť

Po vynesení nezmyselného rozsudku na päťročný žalár za ilegálne prekročenie hraníc Sovietskeho zväzu (bol podvodom prevezený do Moskvy letecky z letiska Tri duby) o niekoľko dní sústredili všetkých väzňov do bývalého väzenského kostola, ktorý prerobili na dvojpodlažnú budovu ako čakáreň pred transportom do neznámych končín ZSSR. V miestnosti cca 40x50 m ležala na drevenej podlahe okolo 300 väzňov. Väčšinu tvorili Rusi, kriminálni najhrubšieho zrna odsúdení ponajviac za vraždy na 25 rokov, ale boli tam aj Ukrajinci, Poliáci, Litovčania, Lotyš, Estóni, Japonci, Čiňania, Švédi, Nóri, Rumuni, Maďari a skupina politických väzňov. Ako WC slúžila v rohu miestnosti stará bočka od nafty a v inej im dvakrát denne doniesli ako jediné jedlo polievku. Asi po troch týždňoch pobytu v tomto „pekle“ vyvedli Františka Urbana v skupine 50 väzňov a viedli ulicami Moskvy na železničnú stanicu. Vozne špeciálneho vlaku boli rozdelené mrežami na celý pre 12 väzňov, kde bolo miesto len na sedenie.

Po viachodinovej ceste časť väzňov vystúpila a presunula sa do lesného tábora. Dobre strážený tábor tvorili zemľanky s drevenými pričňami a tehlovou pecou uprostred. V nich bývali väzni. Spali na holých doskách prikrytí tenkou dekou. Umyvárne neexistovali, kúpeľňu tvoril drevený barák s niekoľkými kaďami, kde sa raz za dva týždne mohli väzni umyť. Raz mesačne im prali prádlo a prideliť nejake čistie. Ako opatrenie proti plošticiam boli väzenci väzni nielen ostrihaní dohola, ale aj oholení na celom tele. Väzenský lekár pridieval podľa stupňa fyzickej zdatnosti väzňov do rôznych skupín a podľa toho boli pridelení do pracovných dielní.

F. Urban sa dostal do obuvníckej dielne, kde sa vyrábali krpce z lipového lyka, tzv. lapte. Za 1 pár vyrobených laptí dostal väzeň misku polievky, za 2 páry aj misku nejakej kaše, za 3 páry prémium-lyžičku cukru na kašu. Všetci boli neustále hladní. Aj F. Urban si na „prilepšenie“ v plechovke od konzervy varil trávu, čo ho dostalo na ošetrovňu. Ak niekto ochorel, buď sa uzdravil, alebo zomrel a potom ho jednoducho za plotom bez ceremónie zahrabali. Nikomu sa nič neoznamovalo, skôr tajilo. Po obuvníckej dielni pracoval F. Urban v lese. Z bezpečnostných dôvodov iba holými rukami čistili väzni les a ukládali drevo na hromady.

Tento tábor v Potme, asi 600 km od Moskvy v nekonečných borovicových lesoch bol iba jedným z množstva podobných táborov nútených prác (vraj aj ruský spisovateľ Solženiciin bol väznený v Potme). V tábore bolo niekoľko Poliakov a pred ich repatriáciou poprosil F. Urban jedného z nich, aby po príchode do Poľska napísal jeho manželke do Dúbravy, že žije a kde ho väznia. No ešte dlho mu NKVD konfiskovalo všetku poštu. Po niekoľkých mesiacoch skupinu väzňov, medzi nimi i F. Urbana premiestnili do iného tábora. Najprv bol kuričom pečí, kde sa ohrievala voda pre dielne na výrobu šachových figúrok a šachovnic. Na výrobu lepu používali odpadový tvaroh, z ktorého sa na „ilegálne prílepšenie“ ušlo aj jemu, lebo pomáhal s latinčinou arménskeho chemického inžinierovi, ktorý bol vedúcim dielne. No netrvalo to večne, lebo ho premiestnili do dielne, kde sa farbili šachovnice. Po niekoľkých mesiacoch bol znovu presunutý do iného tábora, kde ho zadeliili do továrne na výrobu nábytku. Vedúcim dielne bol tak isto väzeň, inžinier, odborník na výrobu nábytku, ktorý viackrát navštívil Prahu, a tak sa so sympatiou dostalo F. Urbanovi výhodného miesta pri sušičke dreva, čo bola veľmi zodpovedná práca, ale čistá, v teple a bez normy.

Až z tohto tábora sa F. Urban dostal na Sibír. Väzňov sústredovali niekoľko dní na nejakej stanici a potom ich viezli opäť vo vagónoch prerobených na cely, v ktorých sa dalo iba sedieť. Denne mali iba dve „vychádzky“ na WC. Bol január, teplota okolo -50°C a cesta trvala dva týždne, od Saranska magistrálou Moskva-Gorkij-Sverdlovsk-Omsk-Novosibirsk-Tomsk-Krasnojarsk-Irkutsk-Čita-Vladivostok. Z Krasnojarska ešte 250 km na otvorenom nákladnom voze do osady Razdolnoje, kde väzňov ubytovali v drevených zruboch. Pretože nebolo kde ujsť, väzni mali väčšiu voľnosť. Dostali na začiatok po desať rubľov stravného. V kancelárii NKVD sa museli hlásiť a dostali pridelenú prácu. F. Urbana zadeliili do olovenej bane. Keďže vedel, že sa tam síce dobre zarobí, ale plúca vydržia len dva roky, odmietol s tým, že si žiada prácu primeranú svojmu vzdelaniu. Týždeň vzdoroval, no nakoniec sa našla preňho práca pri geodetovi, ktorý so skupinou väzňov vyhotovoval mapy pre stavebné účely pre rôzne fabriky, kolchozy, lesné závody a pod.

Obyvatelia tohto Krasnojarského kraja žili veľmi biedne. Dediny boli vzdialené od seba 50 až 100 km. Leto trvalo len 3 mesiace, od septembra panovala zima. Rieka Angara, pri ktorej mapoval mala šírku 7 km a zamrzala skoro do dna. Pracovalo sa len do -40°C. V zime sa život odohrával v drevených barakoch, kde sa viedli rozhovory, nadväzovali známosti. Zoznámil sa s univerzitným profesorom z Ukrajinskej univerzity vo Lvove, ktorý vyštudoval Filozofickú fakultu v Prahe, a tak sa mohli rozprávať po česky. Jeho deportovali na Sibír aj s manželkou a dvomi deťmi. Zo zarobených peňazí sa väzni sami stravovali, varili si zo skromných potravín, ktoré sa do Razdolného aj s iným tovarom dovážali v lete loďou po Jeniseji. Väčšinou to boli rôzne kaše, chýbalo mäso, zelenina, ovocie. Dostavila sa aj rezignácia z nedostatku informácií o budúcnosti, o rodine. Na písané listy neprichádzala žiadna odpoveď, všemocné NKVD listy zhabalo. V transporte, ktorým prišla do Razdolného rodina univ. profesora bolo veľa bývalých československých občanov z bývalej Podkarpatskej Rusi, ktorú F. Urban dobre poznal, lebo spadala do oblasti VI. zboru Košice, kde slúžil. Vystažovali mnohých na Sibír, lebo nesúhlasili s pripojením Podkarpatskej Rusi k ZSSR. Spomínali na zlaté časy Československa a prirovnávali svoju domovinu k púšti. Ich listy rodine do Užhorodu sa nestrácali, preto F. Urban poslal v ich pošte list svojej

manželke. To už bol druhý rok na Sibíri, keď dostal avízo sovietskej banky, aby si do určeného termínu vyzdvihol na pošte peniaze z Československa poukázané na jeho adresu. Pobočka banky bola v dedine vzdialenej 50 km od Razdolného. Odhlásil sa z práce a sám sa vydal na cestu tajgou len podľa buzoly. Manželkin podpis na poukaze bol prvou lastovičkou, ktorá oživila nádej a dôkaz, že priatelia naozaj sprostredkovali kontakt s rodinou.

Potom sa odvážil požiadať generálneho prokurátora ZSSR, aby mu vrátili zlaté hodinky a snubný prsteň. Považoval za zázrak, že žiadané veci dostal a o krátky čas dostal aj poštu z domu. „Do tretice“ dobré prišlo tiež. Z práce ho odvolali, aby si v zrube zbalil kufor, že sa už nevráti. So sprievodcom štvorhodinová cesta autom, hodinový let hydroplánom, potom z Krasnojarska 6 dní rýchlikom do Moskvy. Stále nevedel, čo s ním bude, len poznámka sprievodcu kapitána, aby miňal zarobené ruble, niečo napovedala. Utrácať sa dalo len v staničných reštauráciách, kde vlak dlhšie stál, samozrejme, že pozval aj sprievodcov. Keď po ceste džípom uvidel na stanici expres Moskva-Kyjev-Praha vedel, že ide domov. Ale oficiálne mu to povedal správdzajúci kapitán až vo vlaku. V Užhorode ho sprievodcovia odovzdali predstaviteľom NKVD a zmizli.

Po 14-dňovom čakaní v strese, že sa môže všetko ešte zvrtnúť, prišli papiere z Moskvy. Keď podpísal prehlásenie, že nemá voči ZSSR žiadne požiadavky, ho pri hraničnom stĺpe odovzdali čl. pohraničnej stráža a tá zase dvom policajtom ŠB z Košíc. V Košiciach ho zaviedli do budovy štátnej väznice, kde prespal v cele a potom v sprievode policajného majora v civile rýchlikom do Banskej Bystrice. Medzi prijímnejšie momenty bolo stretnutie bývalého rotmajstra, ktorý robil vo väznici dozorcu a policajného majora, ktorý ho poznal, ako vysokého dôstojníka z prvej republiky. Major ho prosil o prepáčenie, že mu musí robiť sprievod. V Banskej Bystrici v budove úradu Štátnej bezpečnosti museli spísať protokol a musel podpísať prehlásenie, že nebude o svojom väznení v ZSSR hovoriť. V prípade, že by ho navštívil niekto zo zahraničia, má to ohlásiť ŠB. Nevedel po siedmych rokoch nič o pomeroch v Československu a nevedel, čo čaká človeka so stigmou „väznený v ZSSR“.

MNO nevyšetřilo prípad jeho odvečenia do ZSSR a nebralo do úvahy ani odbojovú činnosť po vzniku Slovenského štátu. Odhli mu hodnosť a preložili ho do stavu mužstva. Odvolanie až k prezidentovi a k správnomu súdu bolo bezvýsledné. Dostal povolávací rozkaz na Krajskú vojenskú správu do Bystrice, kde bol priradený do pomocných technických práporov (PTP). Len vďaka vojenskému lekárovi, ktorého zaujímal jeho zdravotný stav a predošlé povolanie, sa dostal na vyššetrovanie do vojenskej nemocnice v Ružomberku. Tam pôsobili jeho známi lekári a bol uznatý za totálne neschopného vojenskej služby. Neustále bol spolu s rodinou pod opatrkou ŠB.

Ťažko sa mu hľadalo zamestnanie kvôli jeho „minulosť“- sovietskemu väzneniu. Len na základe príbuzenských vzťahov jeho svokry a riaditeľa stavebných závodov Hron (obaja boli z Hodruše a deti baníkov) dostal miesto dispečera a neskôr vedúceho dopravného strediska. Aj manželka prijala miesto tajomníčky MNV v Dúbrave a vedúcej kina. No po výmene riaditeľa závodu ho skoro po desiatich rokoch bez udania dôvodu prepustili. Neustále ho šikanovali a po čase vždy preradili na podradnejšie miesto. Musel sa začať brániť. Na sovietskom konzuláte v Bratislave nič nevybavil, tak isto na ministerstve vnútra a zahraničných vecí i na generálnej prokuratúre. Všade, len čo začuli o väzení v ZSSR sa zhčili a nechceli mať s ním nič. Najserióznejšie stanovisko zaujal právnik na ministerstve zahraničných vecí, ktorý mu súkromne poradil, aby sa písomne obrátil na Najvyšší súd ZSSR, pravdivo opísal všetko, čo predchádzalo jeho odvečeniu a požiadal o rehabilitáciu. Počas ďalších mesiacov ho vypočúvali a spisovali protokol právnicki z krajskej prokuratúry. Overovali si jeho výpovede u udaných svedkov. Po viac ako roku v septembri 1960 dostal prípis od Najvyššieho súdu ZSSR a od tribunálu Moskovského vojenského okruhu s oznámením, že je úplne rehabilitovaný. Odpis tohto prípisu poslal MNO v Prahe, kde ho po krátkom čase povolali a oznámili mu, že mu vracajú hodnosť, započítavajú všetky služobné roky a dávajú úpravu úradu dôchodkového zabezpečenia. Nárok na náhradu za väzenie v inom štáte nemal.

Keď mala mladšia dcéra, ktorá sa narodila dva roky po jeho návrate z väzenia desať rokov mu nečakane zomrela manželka. Ostali sami, ale život musel ísť ďalej. Bolo treba chodiť do práce (stavebné družstvo rekonštrukcia vo Zvolene), starať sa o dom, záhradu, vychovávať dieta.

V roku 1968 ho rehabilitačná komisia zriadená MNO na preskúmanie sťažností bývalých dôstojníkov povýšila do hodnosti plukovníka v.v. a penzionovala. Minimálne mal však dostať hodnosť generálmajora, pretože podplukovníkom sa stal iba 38-ročný a hodnosť generála by bol dosiahol skôr, aj bez zásluh za účasť v odboji a príprave povstania. To komisia nevzala do úvahy. Zadosťučinením pre Františka Urbana ale bolo, že mohol mladšej dcére vďaka rehabilitácii poskytnúť všetko pre jej vzdelanie, čo nemohol byť v prípade staršej dcery.

V poslednej kapitole knihy spomienok „Úvahy autora“ sa František Urban zamýšľa a rozoberá aj príčiny neúspechu a potlačenia povstania i politický vývoj krajiny. No prechovával v sebe nádej, že raz ľudia tejto krajiny dospejú k pravde a rok 1968 podľa neho ukázal, že naša mladá generácia bola na mieste a chcel veriť, že tak tomu bude aj v budúcnosti.

Pokračovanie na str. 9

ZABUDNUTÝ KAROL GRÜN A PRÍBEH JEHO RODINY

Karol Grün (1919 - 1945)

novou, vďaka viacerým dobrým ľuďom vojnu napriek svojmu, pre niektorých neželanému pôvodu, prežili. Obaja zomreli až neskoro po vojne a pochovaní sú na židovskom cintoríne na Rudlovskej ceste v Banskej Bystrici.

Mali tri deti. Vojnu prežilo len jedno z nich, syn Oskar. Celý čas vojny sa schovával spolu s matkou Gizelou a inými prenasledovanými v obci Sandberg (Piesky), neďaleko Španej Doliny, do ktorej chodievali po potraviny a nevyhnutné veci k prežitiu. Pri jednej takejto pešej ceste bola celá skupinka ľudí prekvapená maďarskou vojenskou dislokovanou rotou na čele s maďarským kapitánom Kálayom, ktorá ich všetkých zatkla. Pani Gizela, ktorá vedela dobre po maďarsky aj nemecky, sa neočakávane situácii nezľakla a duchapľne začala s kapitánom v jeho rodnej reči vyjednávať. Vyjednávanie bolo úspešné. Výmenou za svoj drahý kožuch, bola aj spolu so synom prepustená na slobodu.

Pán Samuel, jej manžel, vzhľadom na svoj zdravotný stav ostal v Ulmanke a schovával sa na povale domu Štefana Chladného. Pri jednej kontrole, keď Nemci hľadali možných ukryvaných, manželia Chladní s veľkým nasadením a aj veľmi presvedčivo Nemcov od prehladky odhovorili, inak by to pán Samuel nebol prežil. Neskôr sa ukrýval aj v obci Sásová, u rodiny Oravcovej.

Zvyšné dve deti vojnu neprežili. Dcéra Juliška našla svoju smrť v Osvienčime a druhý syn Filip bol popravený v Kremničke. Na židovskom cintoríne na Rudlovskej ceste v Banskej Bystrici majú obaja svoje symbolické hroby. Ich mená sú zapísané aj na pamätnej tabuli obetí holokaustu v Záhrade Chavivý Reikovej, v areáli Múzea SNP v Banskej Bystrici. Juliška omylom pod nesprávnym menom Rozália.

Brat Samuela Grüna, Jozef, odišiel s manželkou Bertou rod. Pigelo-

Rok 1942.

Na priestranom dvore veľkého domu v obci Ulmanka (dnešná Ufanka) stojí nábytok. Dopĺňajú ho hromady šatstva a bielizne. Nikto sa ale nestahuje. To sa len všetko rozpredáva, pretože obyvatelia domu pri potoku s maštalou, ktorá bola kedysi bitúnkom, sú rasovo prenasledovanou rodinou.

Na konci dražby im ostali len najnutnejšie veci. Snubný prsteň pani Grünovej medzi ne ale nepatril. Už ho nikdy nevidela. Odniesol si ho banskobystrický notár, keď jej ho predtým osobne stiahol z prsta...

Pán Samuel Grün s manželkou Gizelou, rodenou Hofma-

vou do Španej Doliny a pri prechode na Baláže boli obaja zaistení nemeckým komandom, ktoré tam pátralo po ústupe povstalcov do hôr po partizánoch. Následne boli odvezení a zastrelení na neznámom mieste. Ostali po nich dvaja synovia Karol a Laco.

Karol, ktorý sa pôvodne vyučil za sústružníka a pracoval ako šofér a robotník na železnici, sa zapojil do protifašistického odboja. Ako rotmajster slovenskej armády na východnom fronte, prebehol na sovietsku stranu. Tam pôsobil v Československej vojenskej misii v Moskve. V roku 1944 absolvoval špeciálny spravodajsko-paradesantný výcvik pre prácu v tyle nepriateľa. Po výsadku na Sliachi, neďaleko budovy hotela Palace z 26. na 27. júna 1944 spolu s čatárom Štefanom Kuchárekom a ešte jedným parašutistom okamžite nadviazali kontakt s ilegálnym vojenským ústredím v Banskej Bystrici. Po presune do obce Sásová pri Banskej Bystrici, založili spravodajskú skupinu Nina-Mária.

V Sásovej im pomáhal miestny ilegálny komunistický odboj pod vedením Jána Rysa, ktorého pomoc spočívala v poskytnutí ubytovania i v doručovaní dôležitých správ. Okrem toho boli počas SNP v Sásovej v sále bývalého potravinárskeho družstva umiestnené aj sklady zbraní, streliva a iného technického vojenského materiálu. Potraviny ukrývali

v budove školy. Na ochranu týchto skladov bol do Sásovej premiestnený strážny oddiel povstaleckých vojakov. Aj miestni občania sa do povstania zapojili ako povstaleckí vojaci alebo partizáni. Mnohí z nich boli za to popravení v Kremničke.

Spravodajská skupina Nina-Mária od polovice júla 1944 až do oslobodenia, vysielačkou umiestnenou v dome Pavla Majerského, podávala do Sovietskeho zväzu pravidelné správy.

Celá spravodajská skupina Nina-Mária bola nakoniec prezradená gestapu brutálne mučenou osobou z okruhu Karolových veľmi blízkych známych.

K zatknutiu došlo 3. 2. 1945 a následne na to Karola, ako veliteľa, naložili na transport s inými zatknutými, smerujúci do koncentračného tábora Mathausen. V tomto transporte v Melku (Rakúsko), počas náletu amerických lietadiel zahynul. Ostatní členovia spravodajskej skupiny boli prevezení do bystrickej sédrie a všetci vojnu prežili.

Karolov brat Laco, ako vojak slovenskej armády, tiež prešiel na sovietsku stranu. V ZSSR vstúpil do Československého armádneho zboru, Oslobodenia sa síce dožil, no iróniou osudu, zahynul krátko po ňom, pri nehode motocykla.

Z celej rodiny Grünovcov tak prežil len Samuel s manželkou Gizelou a synom Oskarom, ktorý sa neskôr stal otcom dvoch detí. Dcéra Rozália umrela bezdetná. Ostal len syn Vojtech, ktorým rodová línia Grünovcov pokračuje ďalej do súčasnosti...

Anna Havlíčková

Pamätná tabuľa na hoteli Palace Sliach-Kúpele.jpg

Macéva na symbolickom hrobe na rudlovskom cintoríne.jpg

Zdroje:

- výpoveď žijúceho príbuzného potomka Kto bol kto v Banskej Bystrici 1250-2000 (ŠVK Banská Bystrica, 2002)
- WIKIPÉDIA
- Voskár Július: Spomienky na židovskú rodinu Grünovcov, Bystrický Permon 3/2014 s.13)
- Pecník Marcel, Sklenka Vladimír a kol.: Sásová a Rudlová (Centrum pre rozvoj cestovného ruchu, Banská Bystrica 2010)
- Zita Janotková: Padli, aby sme my žili (Osveta, Martin 1975)

Pokračovanie zo str. 8

Plukovník František Urban zomrel 1.februára 1986 vo Zvolene.

Nepredstaviteľne krutý osud, nepredstaviteľná sila s ním bojovať!

Poznámka autorky: V článku Z rukopisu Mirka Vesela, ktorý išiel na pokračovanie v Bystrickom Permon citujem: *Brat Milan chcel odísť na východ zariadiť potrebné na zabezpečenie východoslovenských divízií pre povstanie a žiadal Goliana, aby mu pridelil dve spoľahlivé autá a šiestich energických*

a odvážnych dôstojníkov. Tu sa dopúšťa Golian kardinálnej chyby, nesúhlasí, neďa sa prehovoríť a keď vyhlásil: „Milan, je to cesta riskantná a zbytočná, tam už je všetko zariadené, ostaneš, tu Ťa potrebujem!“, musel sa Milan podriaadiť.

Toto je potvrdenie verzie Františka Urbana o „zašantročení“ dvoch východoslovenských divízií a spečatení osudov mnohých ľudí .

Eva Furdiková

BANSKOBYSSTRICKÉ KINÁ V ČASE - ČAS V KINÁCH - 2.ČASŤ

**MESTSKÝ BIOGRAF/BIOGRAF POD URPIŇOM/BIO POD URPIŇOM/“BIO ILLUSION“/“SOKOLSKÉ KINO“/KINO POD URPIŇOM/
POD URPIŇOM/BIO HG POD URPIŇOM/KINO HG POD URPIŇOM/„VELKÉ KINO“/KINO PRAHA (1919 – 1958)**

Začiatok prevádzky Mestského biografu v kúpeľnej budove na ulici Svätajánsky rad 1 spadá do leta 1919, kedy ho mesto prenajalo A. Výbornému. Z dobovej tlače vieme o jeho existencii aj z novinového avíza z 18. 1. 1920, kedy pozýval verejnosť na filmy: 22. – 27. 1. Červené eso (USA, bližšie info bolo na plagátoch), Synovia ľudu (Nór., v hlavnej úlohe s Gunnarom Tolnäsom), Princenzná z Nemanie (Nór., spoločenská dráma s Tolnäsom) a Súdny deň (USA s Olafom Foenssom). Potom z roku 1921, kedy prišiel o koncilenciu jeho majiteľ Výborný.

Od 15. 9. 1921 sa v kine už pod názvom bio Pod Urpínom začala éra Jána Čajaka a TJ Sokol. Nedlho predtým, 20. júna, sa v priestore pred biografom uskutočnilo slávnostné zhromaždenie na uctenie pamiatky popravených českých pánov na Staromestskom námestí v Prahe. O rok nato, 5. 7. 1922 v jeho útrobach rokovali delegáti SNS Zvolenskej župy, do aktivít ktorej sa Čajak po návrate z Francúzska zapojil. Z Hronských novín sa totiž dozvedáme, že 28. februára sa tu uskutočnilo valné zhromaždenie Čs. národnej demokracie, na ktorom zvolili za predsedu Viliama Paulínyho, organizátora sokolského hnutia a neskoršieho starostu mesta.

Akcia striedala akciu. 6. 7. 1924 premietlo kino Právo na lásku a Nevestu z Austrálie, 27. októbra sa tu odohrala slávnostná akadémia na počesť vzniku ČSR pre miestnu vojenskú posádku. V novembri toho roku sa tu v rámci kampane propagácie lyžovania premietal film Divy lyžiarskeho z švajčiarskych Álp a 200 diapozitívov, spojené to bolo s prednáškou lyžiarskeho nadšenca Buchana o zimnej kráse Krkonôš. 27. – 28. decembra bol na programe biblický film Inri a 30. decembra silvestrovský večer s viacerými známymi komikmi, pravdaže, so zvýšenými cenami vstupníkov. O pár dní, 2. 1. 1925, tu vystúpilo spevácke združenie, o deň nato premietli film Pani prezidentová a neskôr sa na plátne objavili Traja mušketeri s vtedajšou francúzskou hviezdou Aimé Simonom-Girardom.

V apríli toho roku Ján Čajak v mene správy bia Pod Urpínom venoval pre chudobnú školskú mládež 82 Kčs ako časť vstupného z premietania filmu (výnos z predstavenia v prospech hladujúcich v Rusku daroval už v roku 1922), výnos z predstavenia v prospech hladujúcich v roku 1922), čo nebolo málo, veď celkove sa na tento účel v meste vyzbieralo 1 188 Kčs. A v novembri tento ušľachtilý čin zopakoval, keď týmto žiakom venovalo kino 42,80 a miestnemu spolku Červeného kríža 200 Kčs. Pritom nie každé predstavenie sa skončilo v pluse, čo dokazuje premietanie v prospech miestnej Družiny vojnových poškodencov v októbri 1926, po ktorom Čajak vykázal schodok 292,57 Kčs, no napriek tomu spolku venoval 280 korún. Ďalšie predstavenie z propagačného súdka tu odohrali v decembri 1926, keď mesiac predtým sa mestskí poslanci zaoberali žiadosťou TJ Sokol, spolumajiteľa kina, aby mu mesto prenechalo pavilónik pri kine a priaznivcom filmu ponúklo kino najnovšie nemé trháky ako Fantóm opery (USA), Manon Lescaut (nem.) či Čierny orol s Rudolphom Valentinom (USA), ktoré nakrútili v danom

roku či len rok predtým! Pravda, nájomca biografu bol spolu s divákmi doslova nešťastný z nekvalitných slovenských či maďarských titulok, hoci prešli ministerskou cenzúrou. 10. 12. 1926 tu miestny lyžiarsky odbor KČST premietol film Biele umenie ako názornej ukážky pre lyžiarsky kurz (lyžiarske filmy ponúklo kino aj v ďalších rokoch), 26. – 27.

1. 1927 film „VIII. všesokolský zlet v Prahe“, 28. – 29. 4. 1928 prišiel na rad veľkofilm Indická princezná, začiatkom mája film-opereta Orlov, pričom pri predstaveniach už niekoľko rokov koncertovala vojenská hudba. Hralo sa denne o 18. a 20,30 h., pre žiactvo vo štvrtok a v nedeľu boli začiatky stanovené na 18. a 21. hod. Okrem toho v máji v kine absolvoval svoj prvý koncert banskobystriický spevokol Smetana.

Od 21. septembra usporiadal Okresný osvetový zbor v Banskej Bystrici po dohode so školským inšpektorátom a riaditeľstvom bia Pod Urpínom predstavenia so

zábavným a vzdelávacím programom jedenkrát mesačne do konca roku, pričom sa premietalo o 14. h. v vstupnom 50 halierov. Výber filmov malo na starosti vedenie kina na čele s jeho spolumajiteľom Jánom Čajakom. Súčasťou bia Pod Urpínom (po tom, ako sa jeho názov interpretoval aj ako Sokolské kino) bola Sokolská reštaurácia, ktorej majiteľ Ján Novotný lákal nielen na teplé a studené jedlá, ale aj na dennú produkciu kabaretu s kupletmi. Čajak s manželkou Annou naďalej vlastnili v kine istý podiel, druhým spoluvlastníkom bola TJ Sokol. Na vysvetlenie, aj samotná spoločnosť BPU mala svoje sídlo na Svätajánskom rade 1, základné podiely spoločníkov tvorili 50:50 (65 655,60 Kčs), nájomné 15 tisíc korún, 4 zamestnanci, výnos podniku dosiahol výšku 82 228,84 Kčs, pričom na čistom zisku participovali rovnakými dielom obaja spoločníci. Čajak súčasne za výkon funkcie správcu (riaditeľa) kina poberal mesačnú gázu 2 tisíc korún. No pri výpočte takých akcií a faktov, ako bolo v januári 1928 vystúpenie ruského súboru donských kozákov Platoff (ceny vstupníkov: I. miesto 16 Kčs, II. miesto 13 Kčs, III. miesto 8 Kčs, študenti 3 Kčs, predpredaj obstarala Hlavná trafika) a zakrátko v máji slávnostná akadémia a divadelné predstavenie k sokolskému zájazdu do Banskej Bystrice (ceny vstupníkov: I. miesto – 10, II. – 8, III. – 6, státie 3 koruny), k tomu veselica v Novotného reštaurácii (za 5 korún), III. – 6, státie 3 koruny), či v tom čase a tiež v roku 1929 spomienkové večery na 10. výročie vzniku ČSR, výročia TGM i Štefánika alebo o rok neskoršie bábkové divadlo, silne rezonuje pojem Sokola (zaujímavé údaje o kine ku koncu roku 1930 uvádza 139 Havelka: 480 miest a hrací profil 1 – 4 dni v týždni). Dokonca v správe o vlámaní do kina v júni 1934 sa uvádza, že v objekte bol ubytovaný „sokolník“ t. j. člen Sokola, ktorý však vlamačovi nezabránil spôsobiť škodu vo výške 2 tisíc korún, pričom tá mohla byť ešte vyššia, keby sa zlodziej zamerl na pokladnicu kina, ktorá ukrývala značnú hotovosť.

Kino v tomto období lámal rekordy v návštevnosti, jeho správa sa tešila aj objednávkam reklamy (aj telefonicky na č. 54), a tak zariadenie prosperovalo, hoci „vonku“ ešte zúrila hospodárska kríza. Ostro sa však ohradilo voči návrhu, prednesenom v novembri 1931 na rokovaní mestskej rady jedným z jej členov Steinerom, aby bola zavedená nová dávka v prospech nezamestnaných. Bio Pod Urpínom totiž okrem iných dávok a daní platilo mestu už dávku zo zábav ročne vo výške 80 000 Kčs. Tzv. zábavný daň, ktorú vyrubovalo mesto, platili aj divadlá a podobné zariadenia najprv v plnom rozsahu a až od januára 1928 podľa nového nariadenia sa od nej upustilo pri „kultúrno-výchovných“ filmoch. Zaviedli ju ešte 1. 1. 1916 vo výške 25 – 30 % hrubého príjmu kina, neskôr 18 % a od mája 1936 bola zavedená i skupina kultúrno hodnotných a československých filmov, kde predstavovala 3 % zo vstupného. Zábavná daň sa stala najdiskutovanejším odvodom kín. Pokiaľ by teda do platnosti vstúpila nová dávka, bolo by kino nútené zvýšiť ceny vstupníkov. Argumentovalo voči nej aj tým, že už podniklo

Kino pod Urpínom

Program Kina pod Urpínom v júli 1941

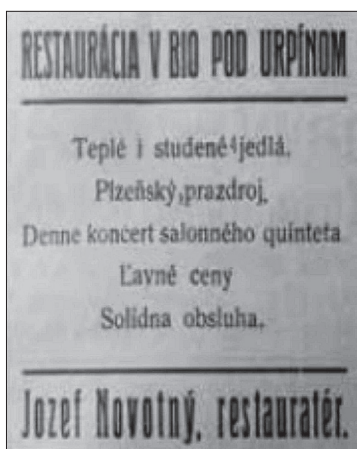

Vstupenka do Kina pod Urpínom

nejednu dobročinnú akciu v prospech nezamestnaných. Aj kniha Pavla Hruža Memoáre medeneho mesta potvrdzuje, že veľký bazén v areáli kúpeľa po prvej svetovej vojne prestal slúžiť športu a priestor sa dal do služieb masovej zábavy – víťazne nastupujúcemu filmu.

Cez dno bývalého bazéna položili šikmú naolejovanú palubovku, upevnili sedadlá a kino (Hrúz uvádza Praha, no v danom čase išlo o Mestský biograf) bolo na svete. Z niekdajších kabín na západnej strane vznikli lôže, ktoré prežili až do zániku kina. Všetko to bolo zdvihnuté, najvyššie trónila premietacia kabína. Odtok vody ústilo do rieky, objavili sa tu časom dokonca potkany, najmä v lôžach. Kúpeľ a kino mali spoločný vstup aj foyer. Vstupenky do oboch zariadení sa predávali pri jednom okienku, druhé bolo od vojny uzavreté a perličkou je, že pokladničkou bola švagriná Paľa Bielika. Ceny vstupeniek kina sa vyvíjali v premenách času. Napríklad od 1. 10. 1932 upravila správa kina ich výšku a tiež jednotlivé miesta tak, že Parket A a B sa zlúčili na Parket B s cenou lístka vo výške 5,50 korún, ceny kresiel sa znížili o 1 korunu na 6, cenou lístka vo výške 5,50 korún, podobne i ceny v lôžach a na balkóne o 1 korunu na 7, k tomu pribudli znížené ceny na detské predstavenia. A od 1. 3. 1933 TJ Sokol v ďalšej reakcii na svetovú hospodársku krízu pristúpila k nasledujúcej úprave lôža a balkón 6 korún, kreslá 5,50, Parket A 5, Parket B 4,50, Parket C 2, Parket D 1 Kčs.

Zároveň sa vedenie TJ nechalo počuť, že BPU je nielen najlepším, ale aj najlacnejším zvukovým kinom na Slovensku. V júli a auguste ako obvykle ponúklo kino cyklus repríz najúspešnejších filmov, a to denne o 20. h., v prípade daždivého počasia od 18. h. za 1, 2, 3 a 4 koruny, pričom zároveň absolvovalo rekonštrukciu techniky.

Kino už teda patrilo len jedinému majiteľovi licencie, TJ Sokol, a to až do roku 1938, kedy boli rozpuštené všetky spolky. Telocvičná jednota využívala nielen priestory biografu Pod Urpínom (kúpeľ), ale aj a neďaleko sa nachádzajúce letné cvičiská s plavárňou v lokalite Svätotajánsky rad pod Urpínom. Pravda, po Čajakovom vzdaní sa pozície spoločníka k 1. 11. 1931 sa spoločnosť BPU ocitla v likvidácii, skončila sa platnosť spoločnej licencie a v júli nasledujúceho roku už Čajak formou inzercie ponúkal na predaj oba projektory, starší Ernemann 1 a zánovný, len ročný Ernemann 2 so zvukovou aparátúrou v hodnote 15 tisíc korún, používanou len pol roka a k tomu 240 sklápacích stoličiek.

Druhý spoločník sa však rýchlo otriasol, lebo 25. – 27. 11. 1932 si BPU snímku „Len spev, bozk a dievča“ pripomenul prvé výročie uvádzania predstavení výlučne Telocvičnou jednotou Sokol. Pravda, v roku 1928 bol ešte spolumajiteľom a správcom bía Pod Urpínom Ján Čajak (s manželkou Annou), ktorého občania bombardovali otázkami, kedy už bude kino premieťať aj detské predstavenia. V prípade potreby však konzultoval postup s trojčlennou biografickou komisiou TJ, ktorú volil jej výbor. Čajak navyše patril v 30. rokoch na Slovensku k tým nadšencom, ktorí síce sporadicky, ale predsa akurcáli spravodajské šoty, zvyčajne ako lokálne aktuality, premietané v miestnom kine.

(pokračovanie v budúcom čísle)

VÝBER Z PUBLIKÁCIE:

Ján Beňuška, Vladimír Bahýl: *Banskobystrické kiná v čase - čas v premenách (OZ Zaživa na amfiteátri, Banská Bystrica 2018)*

ZANIKNUTÁ (A TAKMER ZABUDNUTÁ) BANÍCKA OSADA PIESKY

O histórii, prírode, baníctve, geológii a mineralógii v bývalej osade Piesky a jej okolí, nachádzajúcej sa v Starohorských vrchoch, v blízkosti Banskej Bystrice, sa za posledné desaťročia popísalo toho už dosť. Rovnako sa však za desaťročia táto unikátna lokalita radikálne zmenila. Nie vždy z pozitívneho pohľadu.

Väčšina odborníkov z viacerých vedných disciplín poukazuje na základe archeologických nálezov na osídlenie a dobývanie rúd už z čias eneolitu, teda staršej doby bronzovej. To, ako Piesky vyzerali vtedy, počas ďalších stáročí, prípadne do 19. storočia už asi nikdy nezistíme, avšak vieme ako sa lokalita menila a zmenila od začiatku 20. storočia až dodnes.

Prvé markantné zmeny nastali v 50. a najmä v 60. rokoch, kedy sa začali vykonávať geologické prieskumné práce ohľadne zistenia stavu rudných zásob pre vtedajší československý priemysel. Keďže banský prieskum vyrazením a vyzmáhaním viacerých štôlní neprinesol zaujímavý výsledok, pristúpilo sa v ďalšom desaťročí (od roku 1964) k odťažbe starých banských odvalov (hald), nakoľko obsahovali ekonomicky významné zásoby rudných surovín, predovšetkým medi. Ťažbou sa radikálne zmenil reliéf celého údolia Pieskov, zanikla stará banícka osada okrem kaplnky, jediného domu a cintorína, pribudli nové haldy hlušiny z nových štôlní a prekopov. Odťažba haldového materiálu a banský prieskum trval až do polovice 80. rokov 20. storočia.

Po tomto období zavládol na Pieskoch pokoj. Okrem turistov, ktorí sem zablúdili, či už vedome, alebo často aj nevedomky a mineralogických nadšencov zbierajúcich hlavne modré azurity a zelené malachity, ktorých tu bolo neúrekom, ustal čulý ruch. Nie však na dlho.

Po roku 2000 skrsol „odborníkom“ z nemenovaných organizácií a firiem nápad rekultivácie starých banských odvalov, ktoré na tomto mieste tvorili súčasť krajiny niekoľko tisíc rokov. Namiesto iniciatívy vybudovania banského skanzenu, respektíve možnosti zatraktívnenia danej lokality pre cestovný ruch, akú by si nenechali ujsť minimálne z historického hľadiska snád žiadne iné krajiny sveta, sa tieto haldy pomocou ťažkých mechanizmov začali zatravnovať, zasypávať kalom z neďalekej fabriky a mnohokrát aj stavebného odpadu nezisteného

pôvodu. Okrem toho, boli premiestnené desiatky ton hlušiny, nasadili sa stromčeky a opätovne sa radikálne zmenil vzhľad lokality.

Za posledných 15 rokov veľká časť obrovských hald zarastla burinou, štôlna sa zavalili, alebo iným spôsobom zneprístupnili. Pribudla aspoň informatívna tabuľa pred vstupom do prieskumnej štôlna Piesky, ktorú umiestnili nadšenci mineralógie, histórie a prírody, a tiež sa začali riešiť projekty k zatraktívneniu lokality pre širokú verejnosť. Neďávno, po roku 2014, tu tiež prebiehali ďalšie fázy archeologického prieskumu, ktorého sa zúčastnili aj pracovníci a študenti zahraničných inštitúcií a univerzít. Zaujímavým plánom baníckeho bratstva za Španej Doliny a Starých Hôr je napríklad sprístupnenie bývalého prekopu, ktorým sa z Pieskov vozil vyťažený haldový materiál do úpravne rúd na Španej Doline, a tiež vybudovanie náučného chodníka.

Škoda však, že tieto smelé a ušľachtilé plány či projekty prichádzajú častokrát až v období, kedy je už predmetná lokalita zdevastovaná. Myslím, že to nie je len problém takmer zabudnutej bývalej baníckej osady Piesky, ale problém celoslovenský.

Snažme sa preto uchovať hodnoty pre budúce generácie aspoň tak, ako nám ich zachovali naši predkovia, keď ich už často nevieme rozvíjať.

Zdar Boh!

Martin Patúš

Piesky 1964

Piesky po rekultivácii - dnešný stav

Zdroje:

FOND TRADIČNEJ ĽUDOVEJ KULTÚRY: Stavby v osade Piesky. Slovenský ľudový umelecký kolektív, 2011. Dostupné na internete: https://fondtlk.sk/sk/detail-sluk_us_cat.2-0002557-

Stavby-v-osade-Piesky/?disprec=2&iset=2

KODĚRA, M. et al. 1986: Topografická mineralógia Slovenska I. Veda, Bratislava, 580 s. ISBN 71-062-86.

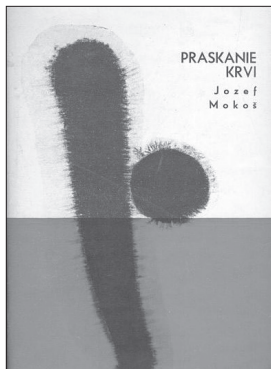
MÁČELOVÁ, M.: Počiatky prospektorstva a ťažby medenej rudy na Španej Doline. In Bystrický Permon, Roč. I., č. 2, 2003. BYSTRICIENSIS - Združenie cestovného ruchu, 2003.

TOČÍK, A., BUBLOVÁ, H.: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. In Študijné zvesti SAV v Nitre, 1985. s. 47-121.

STREDOSLOVENSKÉ VYDAVATEĽSTVO V KONTEXTE DOBY

V stredoeurópskom priestore, citlivom na všetky politicko-spoločenské poryvy, ťažko hľadať kontinuitu dlhoročných tradícií. Skôr sú preň príznačnejšie ruptúry rušenia existujúcich štruktúr, zlučovanie, preskupovanie či dokonca likvidácia. Slovensko a Banská Bystrica nie sú v tomto ohľade žiadnou výnimkou. V tejto súvislosti by sme radi prezentovali jeden z príkladov takejto praxe - 1. júla 2020 sme si totiž pripomenuli presne 60 rokov od vzniku Stredoslovenského vydavateľstva v Banskej Bystrici.

Napriek bohatej knižnej histórii mesta pod Urpínom nenájdeme v nej podobnú inštitúciu, t. j. vydavateľský dom. Stalo sa tak až pri príležitosti zmeny územnosprávneho členenia ČSSR roku 1960. Zodpovední rozhodli, že v každom z troch krajov vznikne krajové vydavateľstvo – v Bratislave Západoslovenské vydavateľstvo Slávin, v Košiciach Východoslovenské vydavateľstvo a v Banskej Bystrici Stredoslovenské vydavateľstvo. Z hľadiska podpory regionálneho rozvoja iste pozoruhodné, ale v praktickej rovine náročné.

Prebal zbierky Jozefa Mokoša *Praskanie krvi* a logo Stredoslovenského vydavateľstva

Pracovníci Stredoslovenského vydavateľstva na redakčnej porade roku 1964. Zľava Dorota Katreniaková, Milada Pruknerová, Ján Bodenek, Peter Benický, Zlata Solivajsová, Táňa Tesáková, Miloš Štilla.

Najmä v Banskej Bystrici sa vydavateľstvo rodilo doslova na zelenej lúke, bez skúseností danej generácie s činnosťou v uvedenej oblasti. Prvý riaditeľ Peter Benický popísal začiatky ako tlačenicu v jednej veľkej miestnosti budovy na Nám. SNP (dnes tam sídli BBSK), kde sa spoločne tiesnilo 18 ľudí aj s krajským nákupným podnikom pri 7 písacích stoloch a 2 telefónoch, kde nebolo počut vlastného slova. Po niekoľkých mesiacoch získalo vydavateľstvo primeraný priestor v budove bývalej kaviarne Bystrica s vchodom od Hornej ulice č. 28 s tromi miestnosťami.

Metódou i prostriedkom práce sa stalo nadšenie, vôľa a úsilie prekonať prekážky. Ešte šťastie, že sa nová inštitúcia mohla oprieť o kultúrno-spoločenskú základňu s tvorivou personálnou výbavou – okrem klasických osvetových a mediálnych pracovníkov aj o novovznikajúcu odbočku Zväzu slovenských spisovateľov a Pedagogickú fakultu. Postupne sa tu vytvorilo priaznivé tvorivé ovzdušie, ktoré sa časom zúročovalo aj v produkcii vydavateľstva, prezentovanej v troch edíciách – *Náš kraj* (vlastivedné a histo-

rické diela), *Rozkvet* (umelecká literatúra) a *Aktuality* (verejno-prospešné publikácie). A to všetko prostredníctvom malého kolektívu redaktorov. Vydavateľstvo začínalo s tromi pracovníkmi, postupne sa rozrástlo na desať zamestnancov. Tí prichádzali z príbuzných odborov, jedinou výnimkou bol Ján Bodenek, ktorý prišiel roku 1963 z Matice slovenskej v Martine. V priebehu činnosti sa stali zodpovednými redaktormi Zlata Solivajsová, Ľudovít Fuchs a Peter Kováčik. Ich prirodzenými pomocníkmi sa stali členovia edičnej rady, v ktorej pracovali Ivan Plintovič, Zdenko Kasáč, Viliam Marčok, Milan Jurčo, Ladislav Šimon, a i. Treba povedať, že to nebola typická „úradníčnica“, vydavateľstvo v centre mesta bolo samozrejým priestorom na neformálne stretávanie sa a diskusie, ktoré často pokračovali v blízkych kaviarňach a krčmických. Nechýbali tam Mikuláš Kováč, Andrej Chudoba, Jozef Horák, Jozef Mokoš, Štefan Šmihla.

Treba však poznamenať, že banskobystrické vydavateľstvo od začiatku zápasilo s nevládou bratislavských vydavateľských domov. Rivalita bola prítomná aj na stránkach periodík, najmä obviňovanie z provincionalizmu. Bystričania sa statočne bránili, no nie iba slovnými zbraňami. Ich argumentmi boli predovšetkým vydané knihy – *Praskanie krvi* Jozefa Mokoša, *Jablá plné hviezd* Zlata Solivajsovej, *Dom pre živých* Petra Balgu, *Exponenty a exponáty* Jozefa Jurzeta, *Súradnice* Mariána Kováčika, *V čase odletov* Viliama Marčoka, *Požičaj mi deň* Blanky Poliakovej, publikovali tu aj renomovaný Peter Karvaš, Zuzka Zguriška, Hana Zelinová, Andrej Plávka, Pavol Koyš, Ľudo Zeljenka, Anton Habovštiak a i. Z edície *Náš kraj* zaujali *Slovník obcí banskobystrického okresu*, monografie miest a obcí, *Literárne prechádzky po Stredoslovenskom kraji* Libora Kněžeka, monografia Andreja Sládkoviča od Cyrila Krausa. Ohlasu sa dočkal aj *Stredoslovenský almanach* a 2 ročníky *almanachu Silueta*, v ktorých publikovali okrem iných aj Ladislav Ballek, Pavel Hruží, Ján Fekete, Slávo Hagara, Rudo Machovič.

Napriek tomu koncom 60-tych rokov sa nad vydavateľstvom začalo zmrákať, a to znovu pri zmene územno-správneho členenia. Našťastie po zrušení krajov všetky krajové vydavateľstvá prešli pod strechu Slovenského ústredia knižnej kultúry. Zamračené už však zostalo, najmä keď dôvod zavdalo podnikavé vedenie vydavateľstva. V roku 1968 zriadilo pridruženú manufaktúru na výrobu sakrálnych predmetov, kde vzniklo veľké manko a dôvod na sponchybnenie inštitúcie. Ako na zavolanie objavil sa ideologický a politický dôvod *par excellence* – kniha rozprávok Zlata Solivajsovej *Kľúč od každých dverí*. Nepríjemná kauza s dohrou na súde, vylučovaním zo stranických orgánov, z umeleckých zväzov, zo zamestnania, priam nahrala kompetentným. Stredoslovenské vydavateľstvo v Banskej Bystrici skočilo svoju činnosť ku koncu roku 1971. Archív zaniknutého vydavateľstva bol protokolárne odovzdaný do martinskej Osvety, tá ho však potichu zlikvidovala...

Bolo šťastím, že takmer celá knižná produkcia, ktorá sa dostala na index, sa zachovala v zbierkovom fonde Literárneho a hudobného múzea, kam ju presunul bývalý riaditeľ krajskej knižnice, neskôr pracovník múzea, Ján Mičovský. Dokumenty sa čiastočne zachovali v rôznych archívnych a kultúrnych inštitúciách, a prirodzene u jednotlivých aktérov edičného diania. LHM po roku 1990 zadalo projekt výskumnej úlohy – dokumentovať činnosť Stredoslovenského vydavateľstva, ktorý vyvrcholil literárnou konferenciou 12. marca 1996 (vyšiel z nej

aj zborník materiálov) a monografickou výstavou v priestoroch múzea.

Na záver je možné konštatovať, že v porovnatel'ných súradniciach krajových vydavateľstiev na Slovensku malo Stredoslovenské vydavateľstvo prioritnú pozíciu, ktorou sa približovalo kamenným vydavateľstvám v centre. Je veľká škoda, že v čase uvažovaní o jeho ďalšej existencii nenašlo sa dost exponentov, ktorí by sa váhou svojej osobnosti zasadili o jeho pretrvanie do dnešných dní.

Jana Borgulová

Prvé sídlo Stredoslovenského vydavateľstva

SNP Z POHLĀDU ZAVÁDZANIA POŠTOVÝCH SLUŽIEB V BANSKEJ BYSTRICI A NA SLOBODNOM ÚZEMÍ

Pokračovanie zo str. 1.

Prvým zámerom bolo vytvoriť spoločné poverenie pre železnice a poštu. Tento zámer nakoniec nevyšiel a tak dňa 6. septembra 1944 začalo svoju činnosť samostatné poverenie pre poštu a telegrafy. Za poverenika bol vymenovaný J. Ševčík z Demokratickej strany a jeho zástupcom bol M. Bohurinský z Komunistickej strany. Vedúcim pracovníkom sa stal Zoltán Ruttkay-Dauko. Poverenie muselo riešiť množstvo problémov. Okrem vytvorenia vlastnej štruktúry bol najväčší problém prerušenie plynulosti doručovania pošty medzi slobodným územím a územím, ktoré spravovala Bratislava. Pôvodné poštové kurzy boli rozdelené novými hranicami, ktoré sa neustále menili. Zásielky sa cez frontovú líniu neprepravovali. Boli vrátené odosielateľovi z dôvodu prerušenia poštového spojenia s povstaleckým územím. Takéto listy boli zvyčajne označené špeciálnou pečiatkou „Späť! Doprava zastavená!“ Samozrejme, podobná situácia bola na oboch stranách fronty a trvala prakticky počas celého povstania až do jeho potlačenia.

Veľkým problémom bolo zachovanie prepravy pošty aj na území, ktoré bolo pod kontrolou povstalcov. Kde to bolo možné zachovávali sa pôvodné poštové kurzy, ale územie Slovenskej republiky po viedenských arbitrážach prišlo o svoje južné časti. Nové hranice pretrhli železničné dráhy na viacerých miestach. Slovenská republika sa ich snažila sceliť vybudovaním tzv. gemerských spojok, ale tento zámer sa nepodarilo realizovať. Vlaky nemohli premávať ani cez frontovú líniu medzi slobodným územím a územím, ktoré podliehalo Bratislave. Pritom práve vlaky a vlaková pošta bola najdôležitejšou časťou prepravy poštových zásielok. Tam kde to šlo boli vlaky nahradené automobilmi, ale tých bolo málo a boli prednostne pridelené armáde. Pošta zároveň zabezpečovala aj rozvoz dennej tlače. K tomu však potrebovala poštové známky. Keďže povstalci vlastné známky nemali používali pôvodné slovenské, alebo sa vyrábali rôzne provizória. Takéto

poštové provizorium sa používalo aj ako náhrada za výplatnú novinovú známku pre Nové slovo. Nálepky boli vytlačené v malej tlačiarni „Bystrá“ niekedy po dni 1. októbri 1944 a ich autorom bol prof. Ing. Ľubomír Linhart. Ofrankované nimi boli čísla časopisu 2 až 5. Pošta sa snažila vyrobiť aj vlastné známky, ale tento plán sa nepodarilo zrealizovať.

Povstanie bolo postupne zatlačené a tak ako sa zmenšovalo slobodné územie na druhej strane štát obnovoval pôvodné fungovanie pošty. Nakoniec v noci dňa 27. októbra 1944 generál Rudolf Viest vydal rozkaz

a nariadil prechod povstaleckej armády na partizánsky spôsob boja. Celkovo sa z obdobia SNP zachovalo o pošte veľmi málo pamiatok. Ešte horšia situácia je potom čo povstalci prešli na partizánsky spôsob boja. V mnohých prípadoch nie je jasné, kto bol prednostom pošty a nie to kto boli aj konkrétny zamestnanci. Viac informácií bude publikovaných v pripravovanej monografii Pošta v Banskej Bystrici a okolí.

Richard R. Senčák

Provizória nálepka, náhrada novinovej poštovej známky počas SNP pre Nové slovo.

Literatúra:

GÁĽA, Otto. Dokumenty poštového

styku na povstaleckom území Slovenského národného povstania. In Martinia : Filatelistický život na Slovensku a v zahraničí. Žilina : Združenie klubov filatelistov SZF stredného Slovenska so sídlom v Žiline. Ročník XIX, 1994, č. 9., s. 9 – 16.

GÁĽA, Otto. Z ohniska do centra SNP In Filatelie Praha : Svaz československých filatelistů. Ročník XXIX, č. 15. 12. srpna 1979, s. 455. ISSN 0015-0959. NOVOTNÝ, Ladislav. K 25. výročiu Slovenského národného povstania. s. 437 - 438. Informácie. Vydal: ZSF – Klub filatelistov 53-53 Banská Bystrica. Ročník II. Číslo 8/November 1984, s. 5.

SEKERA, Ladislav. Slávna história nášho ľudu. In Filatelie. Praha : Federace československých filatelistů. Ročník XX, č. 21. 9. listopadu 1970, s. 652 - 654.

BANÍCKE TERMÍNY STREDOSLOVENSKÝCH BANSKÝCH MIEST

1. časť

Baníctvo malo na Slovensku mnohoročnú tradíciu a vlastnú kultúru, ktorá sa vyvíjala počas dlhých období. Baníci mali vlastné piesne, tance, sviatky, kaplnky, vlajky, anekdoty.

V 12., ale hlavne v 13. storočí na územie Slovenska prichádzajú vo veľkom počte baníci z Nemecka. Tí prinášajú vlastné zvyky, vlastnú kultúru, ale predovšetkým vlastnú terminológiu.

Pretože nemecky hovoriaci baníci tu tvorili po isté dosť dlhé obdobie väčšinu, slovenskí baníci boli nútení – v záujme vzájomného dorozumenia - prispôbiť sa. Nemeckú terminológiu teda prevzali, ale prispôbili si ju „na svoj obraz“, dali jej slovenskú (alebo poslovenčenú) formu.

Tento seriál sa zameriava na najdôležitejšie výrazy, ktoré Slováci tu, v oblasti stredoslovenských banských miest, od Nemcov nielen prevzali, ale ich aj pretvorili do jednoduchšieho jazyka a tým im vtláčili typický slovenský charakter.

- bašovať** (z nem. waschen; Erz waschen) - premývať zlatú rudu
- befárung** (z nem. Befahrung) - obchádzka bane, obhliadka
- bergajzen** (z nem. Bergeisen) - špicatý klin s rukoväťou
- bergfervalter, pergrfaltr** (z nem. Verwalter; Bergbauverwalter) - banský správca
- bergmajster** (z nem. Bergmeister) - člen mestskej rady, ktorý mal na starosti banské podniky
- bergordnung** (z nem. Bergordnung) - banský poriadok
- bergricht** (z nem. Bergricht) - banský súd

- cech, cach** (z nem. Zeche) - baňa, stavovská organizácia majstrov a tovarišov istého remesla
- cimra** (z nem. Zimmer) - drevená výstuž banských priestorov, výdrevu
- durchšlág** (z nem. Durchschlag; durchgeschlagene Öffnung, Abbaurolle) - prerazený otvor, komín
- erc** (z nem. Erz) - ruda, kov
- fangovať** (z nem. Ader fangen) - označovať rudné miesto na kutanie
- fangovník** (z nem. Aderfänger) - baník, ktorý objavil rudu a získal kutacie povolenie
- fárať** (z nem. fahren) - zostupovať do bane
- fáruug** (z nem. Einfahrt) - otvor, ktorým sa do bane schádzalo, zostup
- fedrúnok, fedruug** (z nem. Förderung) - hmotná, alebo morálna podpora, pomoc
- fíršt** (z nem. First) - výstupná stena alebo strop, klenba v bani
- floch** (z nem. Flacher) - spád, mierny sklon vrchu, pevnejšia hornina pod voľnejšou horninou
- flus** (z nem. Fluss) - rozpúšťadlo, fluorid draselny (Lösungsmittel)

pripravili:
Katarína Šmelková, Braňo Stančík

Z AMATÉROV PROFESIONÁLI (BDNR – 60 ROKOV OD VZNIKU)

Kde bolo, tam bolo, bol raz jeden ochotnícky bábkarský súbor v malebnom meste pod Urpínom. A čuduj sa svete, v Literárnom a hudobnom múzeu ŠVK v Banskej Bystrici sa z jeho činnosti zachovala originálna Zápisnica rukopisných záznamov z konaných schôdzí (zošit linajkový formát A4 v pevných doskách), záznam z vývoja a myslenia ľudí, „zrkadlo“ ich úspechov a ťažkostí, ktoré museli prekonávať. Hneď na prvej strane text: „Súbor založený 16. novembra 1950. Prítomní: s. Klein, s. Duša, s. Krejčí, s. Riess, s. Potočák“, alebo o niekoľko strán ďalej: „Skúška hry Figliar Miško 6. X. 1953 a podpisy prítomných“.

Ochotnícky bábkarský súbor mal v priebehu desiatich rokov činnosti tieto názvy: Bábkarský súbor SKZ-ROH v Banskej Bystrici (t. j. Bábkarský súbor Sdružených závodných klubov Robotníckeho odborového hnutia), BS Domu osvety, Malá scéna bábkového divadla Domu osvety PKO v Banskej Bystrici. V repertoári mali napr. hry Lenky Dedinkej *Šása a Micka*, I. Rudenka *Dvaja šibali*, Ondreja Bartoša *Figliar Miško*, I. Kremničana *Hrčka a Frčka*, Vojtecha Cinybulka *Návšteva v Kocúrkove* a i. V roku 1953 účinkovali s hrou *Figliar Miško* v divadielku Spejbla a Hurvínka na Celoštátnej prehliadke ľudovej umeleckej tvorivosti v Prahe (LUT). Za výrazný úspech môžeme považovať javajkovú hru Jiřího Kalibu *Zlato Kráľa Magamona*, s ktorou sa zúčastnili na Celoslovenskej prehliadke bábkarských súborov v Skalici (kde získali druhé miesto), ako aj na Celoštátnej prehliadke v Chrudivi (1957).

V súbore sa vystriedalo mnoho členov: Ondrej Habodás, Mária Krejčiová, Viliam Kucbel, Emil Katona, P. Mesík, prof. Anna Krčulová, Vlado Mihalík, Jaroslav Krejčí, Jozef Moravčík, Oľga Zarembová, Miroslav Nohejl, Soňa Dušová, Otto Sovák, Alena Murgašová, Daniel Chlumecký, Hilda Chlumecká, Silvia Kvaltinyová, Marian Šurina, Ernest Donoval a ďalší. Vedúcim súboru, režisérom, výtvarníkom i divadelným technológom bol Anton Duša (18. 6. 1933 – 6. 7. 2016).

V roku 1957 sa súbor zlúčil s malým bábkarským súborom v Dome armády, ktorý viedol Milan Tomášek (neskôr prvý režisér Krajského bábkového divadla v Banskej Bystrici) a výtvarník Karel Hejzman (neskôr pôsobil v KBD) a vznikla Malá scéna bábkového divadla Domu osvety PKO v Banskej Bystrici so sídlom na *Kollárovej 18* (neskôr aj prvé sídlo KBD).

V Zápisnici nájdeme aj originálny podpis spisovateľa Mikuláša Kováča /neskôr dramaturga KBD/, Stanislava Kmeťa (neskôr riaditeľa KBD), ako aj podpisy pracovníkov Krajského národného výboru (KNV), Mestského národného výboru (MsNV) v Banskej Bystrici pri schôdzi v r. 1959. Na tej sa, vzhľadom na problémy s financovaním úpravy divadelnej sály a ďalšie problémy, uvažovalo o profesionalizácii (lepšie možnosti financovania) s tým, že členovia môžu prísť na konkurz do profesionálneho umeleckého súboru.

Na návrh Rady Krajského národného výboru zriadilo Povereníctvo školstva a kultúry svojím výmerom zo dňa 25. marca 1960 v Banskej Bystrici stále profesionálne Krajské bábkové divadlo (KBD). Oficiálne sa uvádza ako dátum vzniku KBD 1. apríl 1960.

Denník SMER priniesol už 12. októbra obsahy článok o prípravách na premiérové predstavenie hry českého bábkara Karla Drimla *Šuki a Muki*, ktoré do slovenčiny preložila Zlata Solivajsová. Režisér Milan Tomášek rozpracoval v režijnej knihe inscenačné postupy, technológ a výtvarník Anton Duša modeloval hlavy bábok, ktorých malo byť dvadsať. Bábkoherci sa učili javiskovú reč, vodenie bábok a vypo-máhali pri úprave sály. Slávnostná premiéra, otvorenie divadla pre verejnosť, bola 10. decembra 1960. Graficky premiérový bulletin pripravil

Karel Hejzman (dokonca sa z neho dalo zhotoviť papierové divadielko s bábkami), scénickú hudbu zložil Gregor Roletzký.

Okrem členov ochotníckeho súboru – Oľga a Karol Zarembovci, Gabriela Hrabovská, Soňa Dušová, Alžbeta Tomášková, Vlasta Žalmánková, Anton Duša (technolog), Milan Tomášek – začínali v KBD aj profesionálni herci: Ľudovít Wunder a Emília Augustínová z Bábkového divadla v Nitre, Ivan Mozoláni z Divadla Jozefa Gregora Tajovského vo Zvolene.

V premiérovom bulletine bol vložený text súdruha Jána Bartoša (vedúceho Odboru školstva a kultúry Stredoslovenského Krajského národného výboru): „Jedným z najväčších problémov našej socialistickej spoločnosti je výchova dieťaťa... Preto máme všetci veľkú radosť, že sa v Banskej Bystrici otvára Krajské bábkové divadlo, ktoré bude dôležitým stánkom výchovy umením.“

Privítanie Bábkarského súboru Domu osvety Banská Bystrica na Celoslovenskej prehliadke bábkarských súborov v Skalici, 1957. Zľava: Anton Duša, Soňa Dušová, Oto Sovák, Karol Zaremba, Silvia Kvaltinyová, Daniel Chlumecký, Oľga Zarembová, v autobuse Ernest Donoval

Bábkarský súbor Domu osvety Banská Bystrica: *Zlato kráľa Magamona*, scéna s kráľom a inšpicientkou Hildou Chlumeckou, 1957. Čiernobiela fotografia scény z bábkovej javajkovej hry *Zlato kráľa Magamona*

Milan Tomášek (režisér) sa vyjadroval takto: „Každý začiatok je ťažký – inscenačne sme sa museli prispôbiť javisku, technicky vybavenému minimálne. V umeleckom súbore sa stretli bábkari skúsení s menej skúsenými. V snahe vyvážiť tieto kvalitatívne rozdiely, zamerali sme sa na bábkovodičské a recitačné doškoľovanie jednotlivých členov.“

Anton Duša, technolog: „Bol som dlhé roky vedúcim ochotníckeho bábkarského súboru Domu osvety, v ktorom pracovala väčšina členov nášho divadla... sami sme si robili bábký, scénu a celé technické zariadenie.“

nie. Skúšali sme často dlho do noci a nikto nereptal. Pracovali sme všetci nezištne a s nadšením. Verím, že si tento vzťah k bábkovému divadlu zachováme aj naďalej, aj keď sme sa stali profesionáli...“

Mikuláš Kováč, dramaturg: „Chceli by sme pre naše divadlo získať autorov, ktorí by sa dokázali nadchnúť veľkými výrazovými možnosťami bábkového divadla, a ktorí by svoj talent postavili do služieb umenia, ktoré je doteraz nespravodlivo zanedbávané...“

Karol Zaremba, bábkoherec: „V ochotníckom súbore som bol len bábkovodič, nikdy som nerecitoval, myslel som si, že na prácu so slovom nemám predpoklady. V Drimlovej hre hrám úlohu Vychovávateľa, ktorú si sám hovorím... mám z toho radosť...“

Z premiérovej inscenácie *Šuki a Muki* sa v Literárnom a hudobnom múzeu v Banskej Bystrici zachovali: bábký – javajky (Šuki, Muki, Vojak, Žena, Žena s krčahom), plagát, bulletin, pozvánka, fotografie bábok z inscenácie, fotografie z čítacej skúšky, zvuková nahrávka scénickej hudby a originálny preklad hry od Zlata Solivajsovej.

Ako napísal po desiatich rokoch v *Poučnom diári slúžiacom k veselej kratochvíli* vydanom k 10. výročiu KBD v Banskej Bystrici dramaturg Jozef

Anton Duša: bábký z prvej inscenácie Krajského bábkového divadla, z *Karla Drimla Šuki a Muki*, 10. 12. 1960. Výtvarník Anton Duša

BOLESTNÁ CESTA NA ŠPANIU DOLINU

V strednej Európe myšlienka budovania kalvárií a krížových ciest najviac ožila v období baroka a rekatolizácie. Prostredníctvom nemeckých baníkov, obyvateľov, mešťanov a študentov, ktorí prichádzali zo štúdií v Nemecka sa v 16. storočí podobne ako v iných banských mestách aj v Banskej Bystrici a jej okolí veľmi rýchlo udomácnilo nové náboženstvo. Rovnako ako v Uhorsku aj v Banskej Bystrici boli od konca 16. stor. významnými šíriteľmi rekatolizácie jezuiti. Prvýkrát do mesta prišli v r. 1648 a s príznačnou horlivosťou začali s rekatolizáciou v meste aj na vidieku, predovšetkým medzi baníkmi. Tomu nasvedčuje aj pomerne skoré založenie misie na Španej Doline už v r. 1652.¹ Prvým misionárom sa stal páter Leopold Rott. Kým jezuiti nemali vo vlastníctve kostol na Španej Doline, slúžili sväte omše v Kaplnke sv. Petra a Pavla, tzv. Misionárskej. Získanie kľúčov od kostola s pomocou cisárskeho vojska v októbri 1673 znamenalo začiatok nástupu rekatolizácie nielen na Španej Doline, ale aj v celej starohorskej oblasti.²

Prečo práve bolestná cesta?

Do nášho prostredia priniesol myšlienku budovania kalvárií ako ciest zastavení jezuita - páter Karol Musart (1582 - 1653). Predtým ako v roku 1631 prišiel do Viedne, pôsobil na univerzite v Nizozemsku, kde spoznal tradíciu bolestných ciest, ktorá tam bola veľmi rozšírená. V r. 1639 zostavil 6 zastavení popri ceste vedúcej z Viedne do dedinky Hernals (dnes súčasť Viedne), kde končila siedmym zastavením v podobe oltárneho obrazu s výjavom Ukrižovania v tamojšom kostole a exteriérovou Kaplnkou svätého hrobu, ktorá bola postavená podľa jeruzalemského vzoru. Karol Musart vydal dve diela týkajúce sa stavby bolestných ciest, no ani v jednej zo svojich kníh však nehovorí o kalvárii alebo krížovej ceste, ale v druhom diele ju nazýva *Via dolorosa et cruenta* (Cesta bolestná a krvavá). Takto vytvoril návod a modelovú situáciu, ktorá sa prostredníctvom jezuitov začala šíriť po celej provincii vrátane územia dnešného Slovenska.³ Na našom území sa takýto typ bolestnej cesty presadil napr. v Trnave - Modranke, v Banskej Bystrici - Španej Doline a v Spišskej Kapitule. Všetky tieto bolestné cesty boli pravdepodobne postavené podľa vienského vzoru, čo potvrdzujú ich spoločné znaky. Podobne ako vo Viedni boli postavené jezuitmi, spájali mesto s dedinou, mali sedem zastavení a končili pri kaplnke Božieho hrobu. Za najstaršiu bolestnú cestu na území Slovenska sa považuje bolestná cesta v Trnave - Modranke postavená po r. 1642, ktorá však v 19. stor. zanikla a dodnes sa zachoval len záverečný kríž. Tým sa stala španiodolinská bolestná cesta najstaršou zachovanou bolestnou cestou na Slovensku.

Bolestná cesta na Španiu Dolinu

Jezuiti založili na Španej Doline misiu už v r. 1652. V tomto období tu ešte stále prevládala protestantizmus. Jedným z prostriedkov, ktorý postupne prispel k získaniu, resp. obráteniu evanjelického osadenstva, bola aj

bolestná cesta z Banskej Bystrice na Španiu Dolinu. Miestne obyvateľstvo sa na tento počín podarilo získať najmä vďaka všeobecnému zdeseniu, ktoré v stredoslovenských banských mestách nastalo po páde Nových Zámkov do rúk Turkom v r. 1663.⁴ Z výročnej jezuitskej správy za r. 1663 sa dozvedáme, že všetci katolíci Banskej Bystrice počas omše slávanej 17. októbra jasným hlasom vyriekli sľub, že za spoluúčasti cisársko-kráľovskej komory postavia sedem štácií na ceste do Panského údolia, pričom každá jedna bude ukazovať jedno mystérium. Taktiež prisľúbili, že tam postavia hrob podľa jeruzalemskej normy.⁵ V kronike v r. 1658 sa uvádza, že na krížové dni sa konali procesie až na Španiu Dolinu.⁶ Pravdepodobne to bolo k Trom krížom, ktoré sa neskôr stali

Zastavenie
Medený hámor

Arcizibiel

Tri kríže

jedným zo zastavení a po r. 1663 sa táto pobožnosť obohatila o ďalšie zastavenia. Môžeme predpokladať, že v r. 1665 bola táto cesta už dostavaná, vzhľadom k tomu, že v tomto roku bola pre veriacich vydaná knižka vysvetľujúca kalvárske pobožnosti a povzbudzujúca k návšteve svätého vrchu,⁷ z ktorej sa však dodnes nezachoval ani jeden exemplár. Keď v krajine začiatkom 18. stor. prepukol mor, boli kvôli prísnyim opatreniam na kopci Urpín nad Banskou Bystricou postavené tri kríže, ako náhrada za znemožnené pôte na Španiu Dolinu. V r. 1712 bola na tomto mies-

te postavená kaplnka z vďaky, že mesto zostalo pred morom uchránené. Neskôr boli pridané aj zastavenia vedúce ku kaplnke. V tomto období sa presunul záujem obyvateľov mesta ku kalvárii na Urpíne a bolestná cesta na Španiu Dolinu začala postupne upadať a chátrať.

Bolestná cesta na Španiu Dolinu bola súčasťou mystérií pašiových hier, ktoré sa konali ako celodenná procesia vo Veľkom týždni. Pôvodne vychádzala po rannej omši od Kaplnky sv. Jána Krstiteľa (na mieste dnešnej Katedrály sv. Františka Xaverského), ktorá patrila jezuitom. Ďalej pokračovala cez Lazovnú ulicu, Medený Hámor, Kostiviarsku, Jakub až k súsošiu Ukrižovania a Kaplnke Božieho hrobu na Španej Doline. Odvtedy ako sa v r. 1671 Kostol Nanebovzatia Panny Márie dostal naspäť do rúk katolíkov, využívalo sa ako prvé zastavenie súsošie Krista na Olivovej hore.⁸ Väčšina zastavení (na Medenom HáMRI, v Kostiviarskej, v Jakube, na Arcizibli a VII. zastavenie na začiatku dediny) má podobu jednoduchej kaplnky zakončenú tympanómom, v ktorej je umiestnený obraz s biblickým výjavom.

Pokračovanie na str. 16.

Pokračovanie zo str. 14.

Mokoš: „... ak sa pozeráme dozadu, máme pred sebou peknú minulosť. A naše plány do budúcnosti? Len by sme chceli, aby sme mohli v tomto nervóznom storočí to najčistejšie, najzručivejšie a najkrajšie čo máme vo svojom vnútri dať našim malým i veľkým divákovi. A to tak, aby to prijali. A aby to, čo robíme, malo meno **d i v a d l o.**“

Smelé plány a túžby robiť dobré divadlo sa umeleckému kolektívu v období 60. a 70. rokov 20. storočia podarilo realizovať na čele so všestranným režisérom, prekladateľom a dramaturgom Jozefom Mokošom a KBD sa posunulo medzi špičkové profesionálne súbory v ČSSR i v medzinárodnom meradle. Vo vtedajšom umeleckom súbore pracovali ďalší talentovaní herci ako Štefan Šmihla, Anton Vaculík, Štefan Pišša, Mária Šmihlová, Ján Kožuch, Marta Nováková, Oľga Hoffmannová, Marta Sádecká, Ján Šavolt. Mená výtvarníkov ako Karel Hejman, Jana Pogorielová-Dušová, Ľubomír Blecha, Hana Cigánová boli zárukou vynikajúceho výtvarného stvárnenia postáv i scén, čo sa podpísalo pod úspešnosť jednotlivých inscenácií. Z hudobnej stránky sa najvýraznejšie presadili hudobní skladatelia Gregor Roletzký a Miroslav Pokorný.

Nový smer divadlu určili dramaturgička Iveta Škripková (dnes riaditeľka divadla) a herec Marián Pecko (neskôr režisér a umelecký šéf). Divadlo prešlo programovými zmenami umeleckého smerovania divadla

bez didaktizujúceho prístupu k detskému divákovi, ako aj zmenou názvu na Bábkové divadlo na Rázcestí (r. 1991). S divadlom začali spolupracovať scenografi Ján Zavarský a Pavol Andraško, výtvarníčka Eva Farkašová, hudobný skladateľ Róbert Mankovecký.

Ako prvé divadlo na Slovensku začalo BDnR s projektom pre batofať a ich rodičov *Batolárium*, povýšilo festival Bábkarská Bystrica na Medzinárodný festival Bábkarská Bystrica TOUR, Dvojité impulz (t. j. tvorba pre deti a dospelých).

BDnR má na svojom konte množstvo ocenení, napr. aj v roku 2016 získali značku kvality EFFE label pre festival Bábkarská Bystrica. V umeleckom tíme boli a niektorí ešte stále sú: Alena Sušilová, Viera Dubáčová, Ján Haruštiak, Richard Trstán, Igor Adamec, Pavol Hadač, Mária Šamajová, Marianna Mackurová, Juraj Smutný, Anna Zemaníková, Jozef Šamaj, Mariana Barčáková, Eva Dočolomanská, Ivana Kováčová, Andrej Polakovič, Filip Štrba a i.

Aj v tomto neľahkom období, keď divadlo funguje v online prostredí a hercom sa čnie za divákmi a ich potleskom, je potrebné pripomínať si ľudí, ktorí stáli na jeho začiatku a aj na tých, čo tvoria jeho súčasnosť.

Mária Lásková

BOLESTNÁ CESTA NA ŠPANIU DOLINU

Pokračovanie zo str. 15.

Na niektorých zastaveniach sa nachádzajú aj odpustkové krížiky, vďaka ktorým mohli veriaci získať plnohodnotné odpustky.

Pozoruhodné je prvé zastavenie v podobe pieskovcového reliéfu Krista na Olivovej hore, ktorý sa nachádza v nike na južnej strane farského kostola. Zobrazuje biblický výjav zadržania Ježiša Krista na Olivovej hore. Dielo pochádza z prelomu 15. a 16. stor., kedy kostol prešiel rozsiahlou prestavbou. V popredí reliéfu sa nachádza socha kľáčiaceho Krista a sochy troch apoštolov - sediaci Jakub a Ján a spiaci Peter. Nad ústrednou scénou pozorujeme zástup vojakov vedených Judášom v Getsemanskej záhrade. Celý výjav je ukončený vedutou ideálneho mesta - nebeského Jeruzalema, ktorá má zobrazovať stredovekú Banskú Bystricu. Nika je zaklenutá sieťovou klenbou a obsahuje erbové štíty Michala Königsbergera a Veita Mühlsteina, donátorov umeleckého diela, a reliéfy piatich anjelov s nástrojmi umučenia Krista. Takéto reliéfy boli typické hlavne pre južné Nemecko, Rakúsko Podunajsko a Poľsko.⁹ Z tohto dôvodu je súsošie Krista na Olivovej hore unikátne a jediné svojho druhu na Slovensku.

Pašiová procesia sa od súsošia Krista na Olivovej hore premiestnila cez Lazovnú ulicu k Medenému hámru, kde sa nachádzalo II. zastavenie. Na konci 19. stor. ešte stálo pôvodné zastavenie, bolo však v 80. rokoch minulého storočia zbúrané pri výstavbe cesty. Zásluhou BBSOO bolo v roku 2013 obnovené a v rámci podujatia Cisárska vizitácia aj posvätené. V súčasnosti je o pár metrov posunuté od pôvodného miesta a nachádza sa v Parku cisárovnej Sissi. Z Medeného hámra pokračovala bolestná cesta cez Kostiviarsku, kde sa zastavenie nachádza na začiatku dediny pod cestným nadjazdom. Ďalšie zastavenie sa nachádza v Jakube - Nový Svet na ľavej strane súčasnej hlavnej cesty pod skalou. Piate zastavenie nestojí priamo pri hlavnej ceste, ale v lese na mieste zvanom Arcizibef. Nachádza sa na starej ceste spájajúcej Jakub - Nový svet so Španiou Dolinou nad železničným tunelom nad odbočkou do doliny. Dlhé obdobie až do r. 2003 bolo zničené, polorozpadnuté a takmer zabudnuté, kým ho v rámci svojho projektu obnovilo občianske združenie Permon. Po oprave tam bol umiestnený obraz, ktorý bol krátko nato ukradnutý a v súčasnosti sa tam nenachádza žiadny.

Nasledujúce zastavenie v podobe Troch krížov je neprehliadnuteľné, nachádza sa tesne pred začiatkom dediny na nízkom vršku na pravej strane nad cestou a mnohí okoloidúci ani netušia, že je súčasťou bolestnej cesty. Bolo postavené už v r. 1656 na počesť záchranu pred Turkami¹⁰ a pri výstavbe bolestnej cesty bolo zakomponované do celku zastavení. Tvoria ho tri kríže, na ktorých sú umiestnené postavy lotrov a socha Ježiša. V strede sú vyobrazené ďalšie maľované postavy, pravdepodobne Mária Magdaléna, Panna Mária a učeník Ján.

Popri siedmom zastavení, ktoré sa nachádza oproti prvému domu v dedine, pokračovala procesia k svojmu cieľu a najvýznamnejšiemu

zastaveniu celej bolestnej cesty – ku Kaplnke Božieho hrobu, ktorá sa nachádza v západnej časti námestia na Španej Doline a v súčasnosti je jedinou existujúcou kaplnkou svojho typu na Slovensku.¹¹ Je zmenšenou kópou vtedajšej kaplnky Božieho hrobu v Jeruzaleme, ktorá je už v súčasnosti prestavaná. Vďaka Kaplnke Božieho hrobu na Španej Doline si vieme predstaviť podobu Božieho hrobu v Jeruzaleme v 17. stor. V literatúre môžeme nájsť rôzne datovanie vzniku kaplnky, ktoré sa pohybuje od konca 16. cez 17. stor. až k r. 1794. Kaplnka však bola pravdepodobne postavená po r. 1663, vzhľadom k tomu, že veriaci pri sľube postaviť bolestnú cestu spomínajú, že postavili aj Boží hrob. Po tom, ako bol na konci 18. stor. v bočnej kaplnke Kostola Premenenia Pána na Španej Doline vytvorený nový Boží hrob, kaplnka na námestí prestala slúžiť svojmu pôvodnému účelu a tak je to až dodnes. Kaplnka je tvorená malým ústredným priestorom, okolo ktorého je murovaný plášť so slepou arkádou lomených oblúkov. V interiéri sa nachádza oltár Ukladania do hrobu a pod ním polychrómovaná socha Ježiša Krista z lipového dreva v životnej veľkosti.¹²

Bolestná cesta na Španiu Dolinu je významným dielom a je škoda, že okolo jej zastavení denne prejde také množstvo ľudí, nevedomujúc si, že prechádzajú okolo najstaršej, najdlhšej a vďaka vzhľadu Božieho hrobu aj najoriginálnejšej bolestnej cesty na Slovensku, či v Európe.

Veronika Gašparcová

Poznámky:

¹ JURKOVIČ, Emil: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Banská Bystrica : Občianske združenie Pribicer, 2005. s. 261

² TOMEČEK, Oto: *Náboženské pomery v drevorubačských uhliarskych osadách v chotári Banskej Bystrice do polovice 19. storočia*. In: *ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2005. s. 71-72

³ ČIČO, Martin: *Podiel jezuitov na budovaní kalvárií na Slovensku v 17. a 18. storočí*. In: *Viera a život*. roč. 40, č. 6 (1998), s. 75 - 76

⁴ MIČKOVÁ, Zuzana: *Banická osada Špania Dolina od neskorého stredoveku k ranému novoveku*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2013. s. 106

⁵ ČIČO, Martin - KALINOVÁ, Michaela - PAULOSOVÁ, Silvia a kol.: *Kalvárie a krížové cesty na Slovensku*. Bratislava : Pamiatkový ústav, 2002. s. 67

⁶ ZAREVŮCKÝ, Anton: *Katalóg farností a kostolov bansko-bystrického biskupstva*. (Rukopis uložený v Archíve Biskupského úradu a diecézy v Banskej Bystrici so sídlom v Badíne), s. 11

⁷ ČIČO, Martin: *Podiel jezuitov na budovaní kalvárií na Slovensku v 17. a 18. storočí*. In: *Viera a život*. roč. 40, č. 6 (1998), s. 77

⁸ *Regionálne banské múzeum Špania Dolina*. Lubellan film, 2009. (DVD)

⁹ ĎURIANČIK, Jozef - FRTÚS, Jozef - KREUTZ, Jozef: *Mestský hrad v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica : DALI - BB, 2018. s. 65

¹⁰ *Regionálne banské múzeum Špania Dolina*. Lubellan film, 2009. (DVD)

¹¹ *Regionálne banské múzeum Špania Dolina*. Lubellan film, 2009. (DVD)

¹² *Regionálne banské múzeum Špania Dolina*. Lubellan film, 2009. (DVD)

PO STOPÁCH SKALNÉHO MESTA

Kde bolo tam bolo, kde vládol kráľ Banbolo, bola raz jedna krajina so skalným „mestom“ v hustom lese, neďaleko mesta, známeho ako „medené mesto“. Strážia ho veľkí skalní strážcovia s domácimi obyvateľmi ako napríklad jazvec, medveď, srnky a ďalší.

Vedie k nemu cestička cez hory, doly a hustým porastom krovín. Prechodom cez dva kopčeky som sa dostal až ku prírodným „dverám“ vytvorených zo stromov a privítala ma kopa ozrutánskych skál tvoriacich skalné bralá. Na jednom z nich na jeho vrchole sa nachádza zrubová chatka vytvorená z neopracovaných stromov, pripomínajúca útulok pre baníkov – permoníkov ťažiacich rôzne rudy rôznych kovov.

Pri obchádzke skalného mesta som spoznal niektoré zo stôp tu bývaj-

úcich zvierat ako napríklad jazveca alebo okoloidúcej zvery ako napríklad medveďa. Povráva sa, že tu za druhej svetovej vojny sa ukrývali a prebývali partizáni. Niektoré priestory tomu aj nasvedčujú, sú pozdĺžne a úzke len pre jednu osobu. Bujná fantázia mi nahovára že by pod týmito ozrutými skalami mohla byť aj jaskyňa. Zatiaľ je tu však veľké ticho a ja, sám ako kôl v plote vnímajúc nevšednú krásu prírody pripomínajúcu skôr prales. Má však len jedinú cestičku spájajúca so svetom civilizácie a tajomnom. Som v nemom úžase že toto miesto až doposiaľ ešte v takomto stave prežilo svojím životom. Je treba ukončiť túto nečakanú návštevu v lone krásnej prírody, lebo už je veľa hodín, a domov prídu už len domáci obyvatelia. Pre mňa je to chránené územie. Musím sa pobrať do mojej ľudskej civilizácie a s mojím zážitkom sa podelím len s rodinnými príslušníkmi a kolegami z Bystrického Permona krátkučkým článkom s fotografiami.

Ján Vicen

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: Občianske združenie Permon Vychádza štvrťročne. Šéfredaktor: Ing. Pavel Gender. Zástupca šéfredaktora: PhDr., RNDr. Richard R. Senček, Ph.D., PaedDr. Dušan Jarina, Redakčná rada: Ján Baláž, Mgr. Jozef Ďuriančik, Igor Chromek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, Michal Kiššimon, doc. Ing. Norbert Gáborčík, Ph.D., Ing. Jozef Kreutz, Ján Vicen, Anna Havlíčková. Grafická úprava: PaedDr. Dušan Jarina.

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu
Adresa redakcie: Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica, e-mailový kontakt: gender@pobox.sk, nasudj@gmail.com, Tlač: DALI-BB, s.r.o., Banská Bystrica. Registr. číslo: OÚ-OPT-1/2003. ISSN 25859420. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk v podadresári kultúra a www.permon.eu, www.permonrevue.sk, facebook: RNDr. Richard R. Senček, Ph.D., Anna Havlíčková www.facebook.com/Bystricky%3BD-Permon-209485485741711